

# TANULMÁNYOK

VESZPRÉMY LÁSZLÓ – TORMA BÉLA GYULA

## A LECH MEZEI CSATÁHOZ VEZETŐ ÚT. MAGYAR KALANDOZÓK NÉMET FÖLDÖN 954-BEN\*

The road to the Battle of Lechfeld. Hungarian invaders in German lands in 954

The paper locates the Hungarian incursion of the year 954 in the events of the German civil war of the years 953 and 954. As for the year 954, three dates are known (that of crossing the Rhine, reaching Worms, Lobbes, and Cambrai). If these data are compared with the date of 6 February, a turning point in the fighting, we are offered an opportunity to model the marching speed of the Hungarians. We are given no substantive answer to the question which of the opposing sides asked the Hungarians' help. It is probable though that the princes revolting against Otto I called them. It is certain that the rebels bribed the arriving Hungarians and lead them to Lotharingia very quickly. Oddly enough they did not spend much time in Lotharingia, they had very little time to attack the monasteries. It is quite probable that there is a connection between the rebels signing an armistice in spring (which they could not have foreseen when they called the Hungarians) and our ancestors not intervening in the fighting. One of the reasons behind this might have been the political culture different from the Italian one, stopping pagan auxiliary troops being deployed against Christians.

Earlier scholars have already noticed the chronological contradiction between the Hungarians' sending an envoy in 955 and the starting of the Hungarian incursion; and different, many times far-fetched explanations were born to resolve this contradiction. The paper's conclusions give the probable explanation that the envoy was sent as early as summer 954, a date when the Hungarians, exploiting their new victories, could extort presents from the German ruler.

*Keywords:* Hungarian incursions, German civil war 953–954, Bulcsú, German King Otto I, Hungarian military history tenth century, Lotaringia

A magyar kalandozások megítélésének hagyományosan egyik legvitatottabb pontja a harci cselekmények korabeli politikai és diplomáciai történések sorába való beillesztése. Azzal ma már szinte minden történész számol, hogy kisebb vagy nagyobb mértékben a hadjáratok előkészítése és lebonyolítása során figyelemmel kell lenni diplomáciai vonatkozásokra, még ha az elméletet felvető Bogyay Tamás, majd azt monografikusan kifejtő Vajay Szabolcs idejében mindez még szokatlanul is hangzott.<sup>1</sup> Ennek bizonyítása azonban egyfelől a forrásadottságok, másfelől a pogányokkal való tárgyalás, „lepaktálás” legkevésbé sem szalonképes volta miatt igen nehéz. Vagy éppen ellenkezőleg, ha ilyet emlegetnek,

\* A tanulmány első fele *Veszprémy László* munkája, és a Balassi Intézet Collegium Hungaricum 2013-as pályázata segítségével készült. Annak egy korai, rövid változata elhangzott a Székely György tiszteletére rendezett konferencián 2014 februárjában az ELTÉ-n Budapesten: A 954. évi kalandozás háttere és forrásai címmel.

<sup>1</sup> *Bogyay* 1955.; *Vajay* 1968.

akkor az a rágalmozó befektetés lehetősége miatt semmivel sem megnyugtatóbb. Ebben a vonatkozásban az itáliai és bizánci kapcsolatokban a magyarok megfizetett segédcsapatként való felhasználása számos esetben bizonyítható, sőt Berengárral kapcsolatban tudjuk, hogy a 921. év utolsó hónapjaiban Brescia mellett politikai ellenfelei elfogására – nyilván vezetővel – „címre” küldte a magyarokat, akik a feladatot pontosan végre is hajtották.<sup>2</sup> Ám éppen a nyugat-európai eseteket borítja a legtöbb a homály. Ezeknél maga Vajay is a legtöbbször csak következtetni tudott katonai-diplomáciai kapcsolatok meglétére, igaz, könyvében csak 933-ig követte nyomon az eseményeket. Kristó Gyula nagy összefoglalójában pedig, némileg vitatkozva és relativizálva Vajay eredményeit, érthetően nem tért ki ezekre a vonatkozásokra.<sup>3</sup> Ugyanakkor a német szakirodalom már Rudolf Köpke és Ernst Dümmler 1876-os kézikönyve óta játszik a gondolattal,<sup>4</sup> hogy 954-ben a 951-et követő többéves szünet után a magyarok nem véletlenül törtek be Bajorországba, hanem hívták őket, majd a magyarokkal való kollaboráció kérdésének az utóbbi évtizedekben szentelnek egyre nagyobb figyelmet.

Német viszonylatban a helyzet éppen a 953–955 közötti években változik meg, amikor konkrét forrásaink vannak a legmagasabb szinten történő kapcsolatfelvétellel, illetve az erre vonatkozó vád tagadásáról. A magyarokkal nem kisebb személyek kerülnek kapcsolatba, még ha nem is közvetlenül vagy személyesen, mint a lotaringiai herceg, támogatójuk a bajor trónkövetelő, a salzburgi érsek, végül maga a német király. A névsor is mutatja, hogy a németföldi belpolitikában példátlan feszültségek halmozódtak fel, ami átmenetileg a magyarok felértékelődéséhez vezetett. A korábban egyébként jól és hatékonyan működő felderítő rendszerük ellenére sem tudták követni az események sodrását és azok valóban váratlan fordulatait. Ha így lett volna, még 954-ben nagyobb akcióra vállalkoztak volna, majd 955-ben nyilván nem ostromolják olyan hosszasan Augsburgot, miközben nyilván – vélt – szövetségeseik jelentkezésére, vagy éppen potenciális ellenfeleik – de nem a birodalmi sereg – odaérkezésére vártak.<sup>5</sup> Erőiket bátran megosztották, amit támogat Balogh László megfigyelése, miszerint 954-hez kapcsolódóan egy kései muszlim forrás egy magyar seregettestet, vagyis kalandozó csapatot említ a bizánci haderő részeként egy, a Bizánci Birodalom keleti peremén lezajlott ütközet kapcsán.<sup>6</sup>

Talán arra gondoltak, hogy az előző év imponáló pusztításai után nem mernek velük szembe szállni, s ott tudják folytatni, ahol az elmúlt esztendőben abbahagyták? 955-ben, ha az események részleteit nem is, súlyát azonban érzékelhették, hiszen feltűnő nagy szám-

<sup>2</sup> Veszprémy 2014. Az itáliai viszonyokra lásd: RI I,3,2 №. 1372. In: Regesta Imperii Online, URI: [http://www.regesta-imperii.de/id/0921-11-00\\_1\\_0\\_1\\_3\\_2\\_1383\\_1372](http://www.regesta-imperii.de/id/0921-11-00_1_0_1_3_2_1383_1372) (A letöltés időpontja: 2013. július 9.); Kristó 1980. 252. o.

<sup>3</sup> Kristó Gyula joggal teszi szövé Vajay Szabolcs néhány túlzó következtetését, aki pl. már a 910-es években lehetségesnek tartja a bajor–magyar dinasztikus kapcsolatot. Kristó 1980. 326–331. o.

<sup>4</sup> Köpke – Dümmler 1876.

<sup>5</sup> Bár meglehet, hogy Augsburg kiválasztásakor szerepet játszhattak a 954-es tapasztalatok. Úgy tűnik, hogy Ulrich 954-ben, talán a város falainak rossz állapota miatt nem vállalkozott a város védelmére a lázadókkal szemben. Bachrach 2012. 208. o. Ha így volt, akkor 955-ben a magyarok korábbi, a lázadóktól származó információkat hasznosítva támadhatták meg a várost, amit Bóna István kiválóan megerősítettként írt le könyvében. Bóna 2000. 54. o.

<sup>6</sup> Balogh László hívta fel erre a figyelmemet, amiért köszönettel tartozom. Vö. könyvismertetését *Elter István: Ibn Hayyān a kalandozó magyarokról* c. könyvéről, megjelent: *Keletkutatás*, 2010 ősz. 127–136. o., valamint Szegeden megjelenés előtti tanulmányát: *Megjegyzések a 10. század második felének magyar–bizánci kapcsolataihoz*.

ban vonultak Bajorországba. A magyar sereg létszámának felbecsülése reménytelen próbálkozás, de maga az a tény, hogy a korabeli legerősebb német koalíciós sereggel – még ha a svábok és lotaringiaiak nagy számban nem is jelentek meg – a siker reményében vették fel a harcot, mindenképpen komoly létszámot valószínűsít. Talán Bajorország megtörése és annak az Ottó király által kikovácsolt hatalmi koncentrációból való kiléptetése lett volna a cél? A történelemnek keserű fintora, hogy éppen akkor szenvedik el legnagyobb katonai vereségüket, amikor hosszú évek óta a legnagyobb katona-diplomáciai előkészítéssel indítják hadjáratukat, s egyúttal a legnagyobb létszámú sereget indítják útba. Azt is el kell azonban ismerni, hogy jól érezték: döntő szakaszhoz érkezett a birodalom integrációja, amit vagy meg tudnak akasztani, késleltetni, vagy fel kell hagyniuk a nyugati területek adóztatásával és az azokon való átvonulással.

### *A felkelés*

A német királlyal, I. Ottóval szembeni elégedetlenség – királysága területén – több forrásból táplálkozott.<sup>7</sup> Egyfelől szembe kellett néznie egy hagyományos bajor különutas politikával, amit a Liutpoldingerek fémjeleztek, s amit Ruotger egyszerűen „odium vetus” (régí gyűlölet)-ként ír le,<sup>8</sup> másfelől pedig a király második házassága által kiváltott elégedetlenséggel. Ugyanis a húsz év körüli új asszony, Lothar itáliai király özvegye, Adelaide fiúgyermekkel, a későbbi II. Ottóval ajándékozta meg a királyt, amit a saját rokonainak pozícióba juttatása csak tovább tetézt. Szempontunkból Arnulf regensburgi palotagróf szerepe a legérdekesebb, akinek hasonnevű, Gonosz melléknévvel megkülönböztetett apja vetette meg a bajor–magyar különleges kapcsolatok alapjait.<sup>9</sup> Az összeesküvés a 953. év Húsvétja körül indult, amikor Ottó rokonai, veje és tulajdon, elsőszülött fia, Konrád, valamint Liudolf el akarta fogni a királyt Mainzban. Mindez azonban nem sikerült, Ottó elmenekült és Aachenen át Dortmundba ment, ahol április 3-án megülte a Húsvétot.<sup>10</sup> Onnan Quedlinburgon át Fritzlarba vonult, ahol a birodalmi gyűlésen letette a lázadó lotaringiai herceget, Konrádot, de majd, mint látjuk, nyitva hagyva a megbékélés útját. Kölnbe érve biztosította magának Adalbero metzi püspök támogatását, akinek a lotaringiai erőviszonyok alakítására nagy befolyása volt.

A birodalmon belüli események akkor eszkalálódtak, amikor 953 júliusában Ottó csapataival Mainzban körülfárta az év tavaszán fellázadt sváb herceget, Liudolfot, s a lotaringiai herceget, Vörös Konrádot. David S. Bachrach joggal hangsúlyozza, hogy az erősségek, központi helyek birtoklásának a német polgárháború során mindvégig meghatározó jelentősége volt, s Mainz valóban egy korabeli nagyvárosnak volt tekinthető. Falainak hosszát négy kilométerre, lakóinak számát 30 ezer főre becsülik, melynek alapján Bachrach 10 ezer fős védősereggel számol.<sup>11</sup> Abban már kevéssé tudnám követni Bachrachot, hogy I. Ottó seregét a védők száma alapján 20-25 ezer főre becsüli, s úgy gondolja, hogy azt

<sup>7</sup> *Sonnleitner* 2000. 615–625. o.

<sup>8</sup> *Ruotger*: *Vita Brunonis*, cap. 19, 20. o.

<sup>9</sup> *Paulus* 2013. 365–388. o. A korábbi bajor–magyar kapcsolatokra lásd: *Holzfurtner* 2003. 48–50. o.

<sup>10</sup> Összefoglalóan lásd: *Bachrach* 2012. 51–55. o.

<sup>11</sup> *Bachrach* 2012. 232. o. Hivatkozott forrása: *Bairoch, Paul – Batou, Jean – Chèvre, Pierre*: *La population des villes européennes: Banque de données et analyse sommaire des résultats, 800–1850*. Geneva, 1988. 7. o.

élelmezni tudták a két hónapos ostrom alatt, még akkor sem, ha jó részük gyalogos lehetett, s a közeli Frankfurtban és Ingelheimban nagyobb készleteket halmoztak fel számukra. Részben magának az ostromnak a sikertelensége, az eredménytelenül bevett és elpusztított ostromgépek mind arra utalnak, hogy Ottó nem rendelkezett elrettentő erejű sereggel, s ennek következtében a béketárgyalások sem vezettek eredményre a felek között.

Eközben a király magához rendelte testvérét, a bajor herceget, Henriket a bajor kontingenssel, Bajorországot pedig Arnulf regensburgi palotagróf gondjaira bízta. Arnulf azonban a mainzi események alatt hatalmába kerítette a birodalom legjelentősebb délkeleti központját, Regensburgot, valamint a bajor tartomány több más erősségét, s hírül adta, hogy Liudolf oldalára állt át. A felkelés alatt Regensburgban új pénzt veretett, s az obulus egyik oldalán cím megjelölése nélkül annyit állt, hogy „Arnulfus”, sugallva, hogy a név utáni hiányzó cím nyilván a hercegi lett volna.<sup>12</sup> A hír meglepte Ottót, aki a város kéthavi folyamatos ostromával felhagyva Mainzból elszökő fia, Liudolf után Bajorországba eredt, igaz kisebb létszámú udvari csapataival, mivel seregének nagyobb része a hosszú ostrom után hazatért. A hercegség központját, Regensburgot ostromzárral zárta körül, de egészen az év végéig eredménytelenül. Bachrach rekonstrukciója szerint az utánpótlási központként szolgáló püspöki székhelyek érintésével először a Majna partján vonult, Würzburgba (150 km), onnan Bambergbe (70 km), majd tovább a Regnitz folyót követve Eichstättig haladt, innen az Altmühl völgyét követték a Dunáig, Kelheimig (60 km), ahonnan már csak 20 kilométerre volt Regensburg.<sup>13</sup> A város Mainzhoz hasonlóan kiválóan megerősített volt, a védőfalak hosszát 4500 méterre becsülik, bár nem végig kőből épültek.

Sőt, mialatt Ottó egyetlen komoly bajorországi támogatója, Ulrich augsburgi főpap, a később szentté avatott püspök az év végén, decemberben csapatával Regensburg felé indult a király táborába, Arnulf kitört Regensburgból, meglepte a védtelenül maradt püspöki székhelyet, kifosztotta Augsburgot és szép számú túszt ejtett. Augsburgnak egyúttal nagy stratégiai jelentősége volt, hiszen az Itáliába induló német csapatoknak (*Italienzüge*) volt a gyülekező helye, s birtoklása az egész déli német területek feletti hatalmat nagyban befolyásolta. Ugyanakkor Liudolf itáliai aspirációit is nagyban elősegíthette, főleg miután I. Ottó 952-es itáliai hadjárata után Verona és Aquileia Henriknek, Ottó testvéreinek a fennhatósága alá került. Ottó végül dolga végezetlenül vonult vissza Regensburg falai alól 953 decemberében, ahol még december 10-én a város közelében állít ki oklevelet. A felkelés csúcspontjának ezek a hetek tekinthetők. Mivel I. Otto Regensburg alól csapataival együtt hazatér, a decemberi napokban a magyarok betörésének nyilván semmi híre sem volt.<sup>14</sup> Lényeges, hogy Ottó ekkor még abban a hitben van, hogy a salzburgi érsek, Herold az ő pártján áll, amit 953 végén javára tett adományai is igazolnak (november 29., december 10).

953/954 telét az augsburgi püspök egy kisebb, sebtében megerősített erősségében, a Schwabmünchennel azonosítható Mantahingában tölti, azt megerősíti, s itt száll szembe a svábföldre betörő Arnulffal. Schwabmünchennél azonban a rendkívül ráérősen folyó

<sup>12</sup> Kluge 2001. 112–113. o.

<sup>13</sup> Bachrach 2012. 242. o. A Bachrach által számolt Worms–Mainz–Regensburg útvonal 360 km hosszú.

<sup>14</sup> A király távozása egyúttal valószínűtlenné teszi, hogy ő hívta volna be a magyarokat, hiszen akkor megvárhatta volna őket, vagy tervezett érkezésükkel összehangolhatta volna csapatmozgásait, aminek azonban semmi nyoma.

ostromot az Ottó párti felmentő sereg megszakítja. 954. nagyböjttjének első napján, egy hétfőn, február 6-án Arnulf seregét időközben a teljesen váratlanul,<sup>15</sup> többek között a püspök testvére, Dietbold von Dillingen vezetésével odaérkező királypárti erők szétverik, sőt Arnulf testvérét, Hermannt is fogságba ejtik.<sup>16</sup>

A felkelés megtorpanását jól mutatja, hogy tavasszal a lázadók fegyverszünetet kötnek 954. június 16-ig. A Fürth melletti Langenzenn-ben június 16-án megtartott gyűlésen az összes érintett fél jelenlétében folynak a tárgyalások, aminek eredményeképpen a felkelők többsége meghódol, köztük Vörös Konrád. Liudolf és Arnulf azonban kitaranak, visszatérnek a bevehetetlennek tűnő Regensburgba. Otto seregével Liudolf nyomában maradt, s Rosstalon át, amelyet sikertelenül próbált bevenni, Widukind<sup>17</sup> szerint a tovább 100 kilométeres utat három nap alatt megtéve érkezik meg Regensburghoz. Ami a gyorsaságot illeti, Bachrach szerint is csak a királyi sereg előhadáról lehet szó, nagyobb seregtestek képtelenek voltak folyamatosan 33 kilométer napi menetteljesítményt nyújtani.<sup>18</sup>

A kudarcot követően a királypárti erők lendülnek támadásba, körülzárják Regensburgot, ahol Bachrach ismét egy 20–25 ezres királyi sereget tételez fel. Senki sem látta előre, hogy egy, a városból történt kitöréskor 954. július 22-én maga Arnulf is a keleti kapunál az életét veszti.<sup>19</sup> A harcok még folytatódnak, de maga Liudolf elmenekül, s később Suvelduinnál (Thangelstedt/Blankenhain városrésze) az arra vadászó Ottónak hódol meg, aki megbocsát neki, de hercegi címét nem kapja vissza. Végül Mainz 954 októberében adja meg magát a királypárti csapatoknak, Regensburg pedig majd csak 955 áprilisában.<sup>20</sup>

Némi megmaradó bizalmatlanságra utal, hogy Liudolf a következő évben, a Lech mezei csata idején Bonnban a király másik támasza, egyébként testvére, Kölni Bruno (Brun von Köln) társaságában tartózkodik, amint a történeti szakirodalom emlegetni szokta, annak felügyelete alatt.<sup>21</sup> Az elégedetlenek élén ekkor már a salzburgi érsek, Herold áll, akit az Inn folyó melletti Mühlbachnál győznek le és ejtenek fogságba 955. március 1-jén. Büntetése megvakítás és a székétől való eltiltás, valamint száműzetés. A magyarokkal való összejátszással többször megvádolják, köztük a pápa is a papi működéstől való eltiltásra emlékeztető leveleiben 962-ben.<sup>22</sup>

A Lech mezei csatában egyébként nem vettek részt lotaringiai csapatok, azok nyilván a csatába vonuló király nyugati hátországát biztosították. Magát Brunót 953 júliusában a legnagyobb sietségben választotta meg a király kölni érseknek, elődjének betegség miatt

<sup>15</sup> *Gerhard von Augsburg*, I. 10, 183. o. (A művet *Sebők Ferenc* fordította magyarra. HKÍF 234–238. o.) Persze meglehet, hogy a felmentő sereggel a harcok február 6-át követően is folytak, de a számításban nem követünk el hibát, ha a 6-i dátumhoz viszonyítunk. A szakirodalomban említenek egy héttel későbbi időpontot is, február 13-át, ami a 40 napos böjti időszak kezdetének felel meg, ám a hamvazószerda előtti „Esto mihi” elnevezésű vasárnap február 5-re esett, 7-e pedig Húshagyó kedd volt.

<sup>16</sup> Ennek részletes elemzése: *Bachrach* 2012. 208–213. o.

<sup>17</sup> *Widukind; Widukindus Coberius*. (A magyar vonatkozású részleteket fordította *Almási Tibor*. HKÍF 219–227. o. is, de mindvégig Magyar László András fordítására hivatkozunk).

<sup>18</sup> *Bachrach* 2012. 24–249. o. A korabeli menetsebességekre korábban lásd még: *Kovács* 2011. 36. o.

<sup>19</sup> *Widukind*, III. 37., magyarul: *Widukindus Coberius*, 88–89. o.

<sup>20</sup> *Mürten-Mertens* 1999. 247. o.

<sup>21</sup> *Ruotger: Vita Brunonis*, cap. 36, 37.

<sup>22</sup> Otto I. - RI II,1 n. 240b, 955; RI II,5 n. 420. In: *Regesta Imperii Online*, URI: [http://www.regesta-imperii.de/id/0967-04-25\\_1\\_0\\_2\\_5\\_0\\_445\\_420](http://www.regesta-imperii.de/id/0967-04-25_1_0_2_5_0_445_420). (Az utolsó hozzáférés időpontja: 2015. február 9.) Herold von Salzburg valószínűleg 954-ben csatlakozott Liudolfhoz (vö. *Regesta Imperii*, no. 237.); „proh dolor excecatur apud Muldorf propter carmulum imminemem”, *Salzb. Ann. MGH SS 9. köt. 771. o.*

– annak előre láthatóan be is következett – halála után. Aachenben az év szeptemberében hirdetik ki érseki címét, s valószínűleg ekkor teszi meg a király lotaringiai *archidux*ává.<sup>23</sup> A címen sokat vitakoznak, de kétségkívül Liudolf ellen irányult, s a cím homályos volta nyitva hagyta az elméleti lehetőségét annak, hogy Liudolf behódoljon. A meglepő az, hogy Liudolf azután is oklevelekben, sőt királyiakban is hercegnek (*dux*) hívja magát, s hercegségétől végleg csak 954 decemberében fosztották meg. Helmut Neumann meggyőző érvelése szerint ennek oka az volt, hogy jog szerint nem tették le hivatalából.<sup>24</sup> Ruotger megfogalmazása szerint Bruno „tutor et provisor”, archidux lett, Konrád fölé helyezve, gyakorlatilag, de jogilag nem birtokolva a méltóságát, mintegy „Titularherzog”-nak lehetne tekinteni.

### *A magyarok érkezése*

A magyarok a 954. évi németföldi eseményekhez valószínűleg az év elején csatlakoztak, bár érkezésük pontos időpontjáról forrásaink nem tudósítanak. Egyes mai történészek szerint a magyarok még Schwabmünchen ostromának idején törnek be Bajorországba, ahonnan azonban továbbküldik őket Vörös Konrád lotaringiai tartományába. A probléma az, hogy valójában nem tudjuk, milyen hosszan tartott Schwabmünchen ostroma, annak csak utolsó napjáról, a királpárti támadásról értesülünk.

A korabeli források ugyanakkor egyértelművé teszik, hogy a magyarokat hívták, de legalábbis bíztatták, hitegették, majd ennek felelősségét a szembenálló felek egymásra akarták hárítani. Értelemszerűen, a későbbi győztes bizonyult hangadónak, s így Liudolf pártja kényszerült magyarzkodásra a király és a pártján álló krónikások vádjaival szemben. A magyarok behívásának propagandisztikus hasznosítását igazolja a 955-ös augsburgi csata kapcsán az Ottó párti történetírás által árulónak megtett bajor Bertold esete is. Feltűnő az a nagy igyekezet, amivel Ulrich életrajzírója, Gebhard a magyarok behívásának felelősségét a Liutpoldingerekkel rokonságban álló bajor Bertoldra igyekszik hárítani, amiben talán még a 954. év emléke villanhat fel.<sup>25</sup>

Ruotger például a magyarok behívását egyszerűen tényként kezeli: a lázadók „a haza régi fekélyét, a magyarokat arra bíztatták, hogy a meghasonlott királyságot megtámadják, úgy gondolván, hogy az őket nyomasztó fenyegetéstől teljesen megszabaduljanak, vagy azt valamelyest enyhítsék”.<sup>26</sup> Thietmar hasonlóképpen ír,<sup>27</sup> míg a gorze-i *Miracula Sancti Gorgonii* szerint egyenesen Konrád herceg tehető lotaringiai behívásukért felelőssé: „amikor a királyság vezetői között lázadások vihara támadt, akkor [Konrád]... követeket küldött és bevezette a magyarok népét”.<sup>28</sup> Widukind ezzel szemben Liudolf védekezését is

<sup>23</sup> *Ruotger: Vita Brunonis*, cap. 20., vö.: *Schwenk* 1995a. 168. o. Ennek részlete megjelent: *Schwenk* 1995b. 99–138. o.

<sup>24</sup> *Naumann* 1964.

<sup>25</sup> Összefoglalóan lásd: *Veszprémy* 2007.

<sup>26</sup> „...et Ungros antiquam pestem patriae sollicitabant, ut regnum in se ipsum divisum invaderent; arbitantes hoc modo sibi sollicitudinem qua premebantur, aut penitus adimi aut aliquatenus minui posse”. *Ruotger: Vita Brunonis*, cap. 19, 24. o.

<sup>27</sup> *Thietmar* II. 7 (3).

<sup>28</sup> „...orta aliquando tempestate seditionum inter principes huius regni, quidam [ti. Konrad] ...misit legatos et adduxit Hungariorum gentem”. *Miracula s. Gorgonii*, cap. 20, 4, 245.

<sup>29</sup> *Widukind*, III. 32., magyar fordításban: *Widukindus Coberius*, 86–87. o.

megörökítette, amire később még visszatérünk.<sup>29</sup> A vádak valószínűleg nem alaptalanok, hiszen azt a lázadók maguk is elismerik, hogy jelentős összeggel váltották meg Bajorországot a magyar pusztítástól, s talán ekkor kapják meg Arnulf testvérétől, Herold, salzburgi püspöktől is azokat a kincseket, amiért őt később vádolták. A már 955-ben megvakított főpapnak a pápa, XIII. János még 967-ben is felhánytorgatja, hogy "Isten egyházait kifosztotta, a kincseit a pogányoknak szétoztotta, s a pogányokkal szövetkezett a keresztények elpusztítására és kifosztására az Úr és az igen kegyes császár ellen."<sup>30</sup>

Bachrach a behívott magyarok kapcsán a nagy számok bővületében azok nagy csapatáról beszél, akiket szerinte még 953 telén felkérhettek a beavatkozásra.<sup>31</sup> Lotaringiai bevetésükben éppen a terület fontosságának felértékelődését látja, hiszen ha Ottó figyelmét lekötik Alsó-Lotaringiában, akkor Bajorországban végleg megerősödhetnek a lázadók. E következtetése azonban eltúlzott, hiszen a magyarok nagyon rövid ideig tartózkodtak ezen a területen.

Mindebben rendkívül érdekes a magyarok szerepe, hiszen a szembenálló felek, Liudolf és Henrik bajor herceg egymást vádolják a magyarok behívásával 954-ben. Itt leginkább Widukindnak a langenzenni gyűlésről tudósító szűkszavú megjegyzéseire támaszkodhatunk, aki Liudolf szájába a következő védekező szavakat adja a magyarokkal való paktálás vádjára: „az ellenem fenekedőket [tulajdonképpen szó szerint felbéreltetek, „conductos adversus me”] pénzzel fizettem le, nehogy ártsanak nekem és alattvalóimnak. Ha ebben el is marasztalnak, tudja meg az egész világ, hogy ezt nem jószántamból, hanem a végső szükségtől kényszerítve tettem”.<sup>32</sup>

Az érkező magyarokkal a szemben álló felek nem nagyon tudtak mit kezdeni, illetve ekkora egyik fél sem akarta, hogy a bajorországi harcokba beavatkozzanak.<sup>33</sup> A Rajnán a Nagyböjtben kelnek át,<sup>34</sup> pontosan nem tudjuk, hogy mikor; a március 1-je már utólagos következtetés, de nyilván nem sokkal 19-e előtt történhetett. Amikor 954. március 19-én Wormsnál nagy pénzhez jutnak, kétséges, hogy ki fogadja őket. Widukind csak annyit ír, hogy „Worms nyilvánosan behódolt és hatalmas mennyiségű aranyat és ezüstöt adott át nekik”,<sup>35</sup> ami akár a város megváltását is jelenthetné. Bizonytalanok maradunk abban, hogy a magyarok kik ellen nyitottak frontot, hiszen a források szerint senki sem száll velük

<sup>30</sup> „...ecclesias Dei expoliaverit, thesaurum paganis erogaverit, seseque eis iunxerit in Christianorum necem et depredationem contra dominum et piissimum imperatorem.” XIII. János, 967. április 25., Ravenna.

<sup>31</sup> A szakirodalomban elterjedt nézet, hogy 954-ben nagyon nagy magyar sereg kalandozott, vö.: *Bachrach* 2001. 223. o., amint írja: „exceptionally large army”.

<sup>32</sup> „Országom most pusztaság, népem rabságban sínylődik, vagy holtan hever... attól az aranytól és ezüstitől, amivel fiamat és sógoromat halmoztam el egykor, Krisztus ellenségei roskadoznak most hazafelé menet.” Ottó szavai: „Modo regnum meum habent desolatum, populum captum vel interfectum... auro meo et argento, quibus filium generumque ditavi, hostes Christi sedes suas remeunt referti.” *Widukind*, III, 32.; „Conductos adversum me pecunia, fateor, obtinui ne me michique subiectos laederent; si in hac parte culpabilis praedicator, sciat me omnis populus hoc non voluntarie, sed ultima necessitate coactum fecisse”. Magyarul: *Widukindus Coberius*, 86–87. o.

<sup>33</sup> Kérdéses, hogy Karintia felől érkeznek-e, amint azt Ortilo de Lilienfeld írja, hiszen műve későbbi hamsítvány. *Kristó* 1980. 285. o.

<sup>34</sup> *Widukind*, III. 30.; „Ungarii ducentibus inimicis regis in quadragesima Rheno transito pervadentes Galliam”, magyar fordításban: *Widukindus Coberius*, 85–86. o. Ez alapján terjedt el a szakirodalomban a március 1-jére tett átkelés, amit azonban a szöveg nem állít, csak a Nagyböjtöt jelöli meg. Március 1-jére teszi: *Kristó* 1980. 286. o. és nyomában *Bóna* 2000 52. o., valamint *Bíró – Langó* 2013. 318. o.

<sup>35</sup> *Widukind*, III. 30., magyarul: *Widukindus Coberius*, 85–86. o.

szemben. Bóna István is nehezen tud a lotaringiai eseményekben bármi logikát felfedezni. Szembetűnő azonban, hogy milyen rövid ideig maradnak e területen, április 6-a után már nincsen naphoz köthető adatunk,<sup>36</sup> s úgy tűnik, hogy Burgundián és Észak-Itálián át a lehető leggyorsabban hazatérnek, mintha Lotaringiában is megvásárolták volna a békét.<sup>37</sup> A magyarok saját szakállukra persze azért sem maradhattak bajor területen, mert a szemben álló felek állig fegyverzett csapatai, s további csapatok érkezésének a lehetősége nagy veszélyt jelentettek számukra, más években éppen ezek hiánya biztosította kalandozásaik sikerét.

A történeti szakirodalomban azóta is vitatott kérdés, hogy a magyarok 954-ben miért jelentek meg hirtelen, s megjelenésük kinek használt? Az írott források természetesen hallgatnak, s pusztán a kombinációkra hagyatkozhatunk. A modern kutatás érvei megoszlanak: Liudolfnak a konspiratív, kezdeményező szerepe mellett érvel Johannes Laudage és David S. Bachrach,<sup>38</sup> míg Henrik herceg, azaz Ottó pártja kezdeményező szerepe mellett Rudolf Köpke, Ernst Dümmler,<sup>39</sup> Helmut Neumann és újabban Matthias Springer foglal állást.<sup>40</sup> Mások, így Karl Leyser, vagy Kurt Reindel szerint a magyarok hívás nélkül is betörték volna, hiszen nekik is elemi érdekük volt az eseményekbe való közvetlen beavatkozás.<sup>41</sup> Legújabban Charles Bowlus úgy gondolja, hogy a hagyományos magyar kapcsolatokkal rendelkező Liutpoldingereknek volt a magyarok behívására a legnagyobb esélyük (ha úgy tetszik kapcsolati tőkájük), s valószínűleg éltek is vele.<sup>42</sup> Többen úgy vélik, hogy a kérdés nem dönthető el, miként Jochen Giesler is bizonytalan reprezentatív áttekintésében.<sup>43</sup> A magunk részéről nehezen kétségbe vonhatónak látjuk a lázadók szerepét, akkor is, ha a megérkező magyarok katonai hasznosíthatóságával nyilvánvaló problémáik is támadtak.

Az év elejei korai megérkezés egyébként jól illett a magyarok menetrendjébe, hiszen éppen Kristó utalt arra, hogy a kalandozók több esetben február elejére elérték a célterületet. Kristó Gyula áttekintése alapján január 21-e és április 11-e között érik el leggyakrabban az első dokumentált települést idegen országban.<sup>44</sup> Így 920 és 922-ben februárban már Itáliában vannak, 937. február 1-jén francia földön, 933-ban március 15-én már Merseburg környékén csatáznak. A három adat persze nem sok, de azt igazolhatja, hogy a korai in-

<sup>36</sup> A Bóna által említett április 10-e félreolvasás: *Bóna* 2000. 53. o., április 8-át ír: *Bíró – Langó* 2013. 318. o.

<sup>37</sup> A visszaútra lásd: Flodoardi *Ann.*; *Cont. Reginonis*; „...per aliam viam in patriam revertuntur”. *Widukind*, III. 30., magyar fordításban: *Widukindus Coberius*, 85–86. o. *Thietmar* II, 8 (3) félreérthetően egy második bajorországi betörést is leír, amit azonban a többi forrás nem erősít meg.

<sup>38</sup> *Laudage* 2001. 151. o.; *Bachrach* 2012. 246. o.

<sup>39</sup> *Köpke – Dümmler* 1876. 231. o.

<sup>40</sup> *Springer* 2001. 206–207. o. Matthias Springer nézete szerint 954-ban a magyarok éppen Ottóval léptek szövetségre az ellene lázadó bajor herceggel szemben, s ennek jele volt 955-ös követküldésük, valamint az a tény, hogy ajándékokkal távoztak a királytól. Hasonlóképpen inkább Arnulf és Liudolf ellenes provokációt lát a magyarok behívásában a magyar–bajor kapcsolatok már-már túlzóan kedvező színben beállító tanulmányában. *Neumann* 1964. 124–126. o.

<sup>41</sup> *Leyser* 1965. 1–12. o.; *Reindel* 1953. 210–214. o. Reindel utal Hóman véleményére, miszerint Eberhard herceg tartotta volna a kapcsolatokat a magyarokkal. Vö.: *Hóman* 1940. 126. o.

<sup>42</sup> *Bowlus* 2006. 90–95. o. Bowlus azonban félreérthetően fogalmaz akkor, amikor szerinte Vörös Konrád személyesen fogadja őket Wormsban és személyesen vezeti őket hadicéljaikra. Ilyet sehol sem írtak, s nyilván a látszatra adó politikusok ilyen hibát abban az időben sem követtek el, hogy együtt mutatkozzanak a hitetlen pogányokkal. Véleményét megismétli *Bowlus* 2008. 200–201. o.

<sup>43</sup> *Giesler* 1997. 66. o.

<sup>44</sup> *Kristó* 1996. 11–16. o.



dulás nem okozott gondot, s számos előnnyel járhatott: az ellenfelek csapatai a téli pihenő után még nem indultak meg, az utak pedig a nagy tavaszi esőzések előtt még sokkal könnyebben járhatóbbak volt. Kérdés persze, hogy a folyók, ingoványok februári–márciusi esetleges befagyásával a tőlünk nyugatabbra eső területeken mennyire lehetett számolni.

### *A magyarok Lotaringiában*

Rendkívül érdekes, hogy mennyire ellentmondásos a március 19-e és április 6-a közötti Worms–Cambrai közötti útvonaluk rekonstrukciója. Albert D’Haenens 1961-es tanulmánya szépen bizonyítja, hogy a magyarokkal kapcsolatba hozott 18 templom és monostor kétharmada csak később emeli be emlékezetébe a magyarok támadását. Nyilván a magyarok által megtámadott egyházak helyek száma nem növelhető korlátlanul, hiszen a Worms–Cambrai mintegy 540 km útvonalat a magyarok 18 nap alatt teljesítették, amelyre 30 km/nap átlagos menetteljesítmény számolható. Ebbe nehezen fér bele tucatnyi egyházi objektum olykor akár időigényes fosztogatása.<sup>45</sup>

A rekonstruált itinerárium a következő: Gladbach, ma Mönchengaldbach (?), Maas-taricht, Gembloux,<sup>46</sup> Lobbes, Cambrai. Gladbachot illetően van némi bizonytalanság a szakirodalomban.<sup>47</sup> Egyes vélemények szerint a Maastrichttől 2-3 napi járásnyira fekvő kolostorban csak megijedtek tőlük, az ereklyéket elásták, de a magyarok magát a kolostort nem dúlták fel.<sup>48</sup> Maga a Historia foundationis monasterii S. Viti martyris Gladbacensis jóval későbbi, Gero kölni érsek műve az 1050 körüli évekből.

Lobbes-t április 2-án érték el, ahol a szerzetesekkel került sor csetepatéra, miközben az eső is eleredt. Lobbes megmenekült, de mindenek ellenére fel tudták gyújtani a Szent Pál templomot. Április 6-án érték el Cambrai-t, ahol, miután a kolostor védői megölték a magyar vezér, Bulcsú rokonát, a külvárosban felgyújtják St. Géry templomát, majd Gorze<sup>49</sup> következett, ahol is tudjuk, hogy az apátságot megkímélték, majd Burgundiába értek, amiről közelebbi adataink már nincsenek.

Itt tanulságos az egyházi emlékezet alakulásának illusztrálására egy kitérőt tennünk egy jól dokumentált és feldolgozott forrás kapcsán. Különösen meglepő ugyanis, hogy a gorze-i eseményeket leíró *Miracula S. Gorgonii*-nak (Szt. Gorgonius csodái) csak 955 utáni, második szerkesztése örökíti meg a magyarok támadását, ráadásul azt a perzsa–római háborúk irodalmi keretébe ágyazva. Ez alapján akár kétsége is lehetne vonni a magyarok Gorze-ban vagy annak környékén való megjelenését, ami persze lehetetlenség, hiszen ezt a körülmények támogatják. Ugyanakkor az irodalmi toposzok felhasználása még nem hitelteleníti el a leírás történeti magvát, pusztán körültekintésre int.

<sup>45</sup> A kalandozó magyarok útvonalának kritikájára, a burgundiai magyar kalandozásokról szóló legutóbb Bácsatyai Dániel előadása: Hungarian Incursions in Burgundy: à propos of Recent French Historiography. Coats of Arms and Families. Fehérvárcsurgó, 2014. október 13. és lásd tanulmányát jelen számban.

<sup>46</sup> *Dierkens* 1985. 230–231. o.

<sup>47</sup> Lobbes (M. hist. Lob. MGH SS 14. k. 554. o.); Gent (ami kevésbé valószínű) (Vita s. Landoaldi, cap. 9. MGH SS 15. k. 603. o.), Gembloux (Sigeberti V. Wicberti c. 14, MGH SS 8. k. 514. o.).

<sup>48</sup> *Holtzschoppen* 2004. 77. o. Lásd még: *Petry* 1974. 50–72. o. A Historia foundationis monasterii S. Viti martyris Gladbacensis kritikai kiadásával, valamint Goswin Spreckelmeyer recenzióját lásd: *Deutsches Archiv*, 32. (1976) 605–606. o.; Die Abtei Gladbach 974–1802. Ausstellung zur Jahrtausendfeier der Gründung. Mönchengaldbach, 1974.; *Binding – Janssens – Jungklaass* 1970. 108. o.; *Hagemann* 2012. 248–257. o.

<sup>49</sup> *Oexle – Parisse* 1993.

*Gorze ostroma és további kalandozások*

A Gorze 954. évi ostromáról szóló források vizsgálata szerint<sup>50</sup> a magyarok második, 954. évi gorze-i kalandozása során az apátságot Szent Gorgonius ereklyéi és imái mentik meg. Rendkívül érdekes, hogy a legenda fentebb már említett verduni kézírata<sup>51</sup> több más részlettel együtt éppen a harcban segítő szentre vonatkozó fejezeteket (20–22. fejj.) hagyja el, azaz a magyar vonatkozásokat. Sokáig azt gondolták, hogy a verduni kézirat kivonatolja a hosszabb, korábbi legendát, amíg Peter Christian Jacobsen be nem bizonyította, hogy a verduni a régebbi, amit az eseményekhez igen korai megírása (962 előtt) után nem sokkal kibővítettek.<sup>52</sup> Ebből csak arra lehet következtetni, hogy a magyaroknak a legendába való belefoglalására akkor került sor, amikor a pogány magyarok támadásának visszaverésének motívuma a hagiografikus kánon részévé vált. Mindez szépen megerősíti a belga kutató kétségeit az események leírásának hitelességét illetően, de ugyanakkor azok megtörténtének, legalábbis a magyarok támadó fellépésének tényét mindez nem cáfolja. A szöveg szerint a magyarokat a lotaringiai herceg hívta be ellenfelei területének pusztítására, ami azonban éppen az Ottók által sugallt propaganda része volt, igaz, Lotaringia esetében teljesen meg is feleltethet a valóságnak. Az epizód tudatos beszúrását bizonyítja, hogy aztán hosszasan elbeszéli a perzsák és rómaiak összecsapását Nisibisnél. Itt is az ostromlott rómaiakat segíti meg az Úr közvetlen beavatkozásával, amint azt a *Historia ecclesiastica tripartita* elbeszéli. Ebben az összefüggésben a részletek iránt már megintoghat a bizalmunk, hiszen a legenda hangsúlyozza, hogy a kolostor falai elhanyagoltak voltak, szinte teljesen védtelenül állt, hogy a szent közbenjárás annál meggyőzőbb legyen. A lényegét illetően azonban nincsenek kétségeink: Gorze-t valóban érintették a vonuló magyar kalandozók.

D’Haenens tanulmánya alapján a mai Belgium területén számos egyházas helyet hoztak kapcsolatba a magyarok kalandozásával, amelyek közül néhányról, így Floreffe-ről és Orvalról kiderült, hogy későbbi alapításúak, s a kalandozás idején még nem is léteztek. A többiek egy része esetében is a magyarokra csak igen általános utalás történik, s ennek köszönhető, hogy a történész-szerző kétségbe is vonta ezeknek a magyarok általi pusztítását. Ugyanakkor inkább a D’Haenens megállapításait finomító Alain Dierkens-szel értünk egyet, aki szerint a magyarok híre sok egyházas helyen teremthette meg egy későbbi, a magyaroktól való megmenekülés csodásnak is tekinthető hagyományát, anélkül, hogy a magyarok valóban elérték volna a kolostort. Az mindenesetre jól látszik, hogy az egyébként hírbehozott kolostorok nagy része (Wintershoven, Gembloux, Soignies, Fosse, Brogne, Mons, Hautmont, Hasnons, Liessier) Namur és Cambrai között található, nem túl nagy távolságban egymástól. A magyarok vezetőikkel való ellátására utal, hogy a tartomány határait nem lépték túl, a velük kapcsolatba hozott helyek szinte maguk is kirajzolják a tartomány határát. Amennyiben igaz, hogy északra Tournai (ami kevésbé tűnik valószínűnek) és délre Malmedy irányába is fosztogattak (amit alátámasztana St. Hubert említése), akkor az még inkább arra utal, hogy kisebb csapatokra oszolva fésülték át a vidéket.

<sup>50</sup> Ioh. Gorz., cap. 67.; *Miracula s. Gorgonii*, cap. 20.; *Folcuini Gesta abb. Lob.*, cap. 25.

<sup>51</sup> Verdun, *Bibliothèque Municipal*, cod. 74.

<sup>52</sup> Jacobsen a *Miracula* a szöveg új kritikai kiadását és német fordítását is közreadja: *Jacobsen 2009*.



*Tanulságok*

Nyilvánvalónak tűnik, hogy a bajorországi eseményekben a magyarokat közvetlenül egyik fél sem használta ki, Regensburg ostromába vagy felmentésébe nem kapcsolódtak be. Hihetőnek tűnik, hogy a magyarok megjelenésének terhét a királpárti propaganda már ekkor a felkelőkre hárította. Az Arnulf-pártnak nem volt más választásuk, mint fizetni, s semlegesíteni a kalandozókat. Talán még kapóra is jött nekik, hogy szorult helyzetükben át tudták dobni a magyarokat Lotaringiába, ahol pusztításaikkal kétségkívül az Ottó-párti erőket gyengítették, elbizonytalanítva az új lotaringiai herceg, Bruno érsek iránti hűségükben az ott élőket. Az utolsó azonosítható híradás az április 6-i cambrai-i ostromhoz kapcsolódik, ahonnan Gorze érintésével Észak-Itálián át térnek haza.<sup>53</sup> Tekintettel arra, hogy Arnulf csak július 22-én esett el a harcban, s Regensburg ostroma tovább folytatódott, lett volna keresnivalójuk még arrafelé, de elkerülték a térséget. Meglehet, hogy az alku része volt Bajorország elkerülése és megkímélése, vagy egyszerűen a bajor földet túl veszélyesnek találták.

Tény, hogy a magyarok egyik oldalon sem vettek részt a bajor és sváb földi polgárháborús harcokban, noha a hadi helyzet alakulása kínált volna erre lehetőséget. Tudatosan nem készültek a harcokba való beavatkozásra, hiszen akkor sokkal nagyobb létszámban érkeztek volna. Bulcsú rokonának, sőt magának Bulcsúnak a jelenléte ugyanakkor növeli a kalandozás politikai súlyát.<sup>54</sup> Igen valószínű, hogy a megérkezett magyarokat mindkét fél megpróbálta megkörnyékezní, azzal a céllal, hogy zavart keltsenek. Végül nyilvánvaló, hogy a bajor lázadóknak állt elsősorban érdekében, hogy a kellemetlen „szövetségestől” megszabaduljanak, ők fizettek többet, s átadották őket az Ottó párt hátába, Lotaringiába, főleg a mai Belgium területére. Ottani látványos, de rendkívül rövid ideig tartó pusztításuk a helyiek emlékezetében mély nyomot hagyott, ugyanakkor az ott töltött három hét alatt nem vonult fel ellenük szervezett haderő, s az írott forrásokban megörökített ütközetre sem került sor. Mindez összességében a 954-es esztendő a magyarokkal való politikai és katonai kapcsolatok katonai kiaknázásának a korlátait is jól megmutatja.

A tapasztalatok a magyarokat meggyőzhették arról, hogy a német területeken egy sosem látott hatalmi átrendeződés zajlik, amibe addig kell beavatkozni, amíg nem túl késő, de 955 nyarán már túl késő volt. Jól mérték fel, hogy ha 955 nyarán nem lépnek, akkor az Észak-Itálián és Bajorországon átvezető útvonal lezárulásával semmi esélyük sem marad hagyományos hadjárataik folytatására. Mindent egy lapra tettek fel, és vesztettek.

<sup>53</sup> Ennek az útvonalnak a rekonstrukciója lehetetlen, de hozzávetőlegesen további 2000 kilométer megtételével számolhatunk.

<sup>54</sup> Bulcsú személyének a jelentőségére lásd Bíborbanszületett Konstantin művét: DAI 40. fejezet, HKÍF 132–133. o., *Constantine Porphyrogenitus: De Administrando Imperio*. Ed. Gyula Moravcsik, Romilly J. H. Jenkins. Washington, 1967. Második, javított kiadás: Ibid. Dumbarton Oaks Research Library & Collection, 2009. 179. o.

*A magyar kalandozók útvonalának modellezése  
és az abból levonható következtetések<sup>55</sup>*

Mint láttuk, a 954. évi eseményeket megörökítő források több esetben érintik a magyarok jelenlétét és tevékenységét az I. Ottó német király elleni összeesküvés szövevényes történetével összefüggésben. Néhány kérdés azonban megválaszolatlan, illetve kétségek merülnek fel a kútfők politikai lojalitásának megnyilvánulásai tükrében. Máig vitatott: ki hívta be a magyarokat az összeesküvők, vagy netán a királpártiak? Ha valóban valamegyik fél hívására érkeztek Bajorországba, mikor és honnan indulhattak el 954-ben, amikor a források március 19-én már Wormsban jelzik jelenlétüket?

Valójában, ha történt is felkérés bármely féltől, annak időpontját nem ismerjük. A fegyveres beavatkozás kérése azonban források által rögzített történelmi tény. Arra, hogy kitől és mikor történt ez, csupán az események lefolyásából következtethetünk. Abból indulhatunk ki, hogy első veszélyes helyzet az összeesküvőket sújtotta, amikor Schwabmünchennél vereséget szenvedtek 954. február 6-án. Nagy valószínűséggel állást foglalhatunk amellett is, hogy ezzel a királpárti sikerrel eldőlt Augsburg sorsa is (Augsburg–Schwabmünchen D-DNY-ra 25 km), hiszen 955-ben, a városba visszaköltözött Ulrich püspök vezette annak védelmét Bulcsú ostroma ellen.<sup>56</sup> Tehát nem a Schwabmünchen, hanem az Augsburg feletti felügyelet felszámolása tekinthető a lázadók nagy vereségének. Ekkor következett be a felkelők pozícióinak oly mértékű meggyengülése, hogy érdekükben állt katonai segítség behívása.

A történet folytatásához kapcsolódó fontos kérdésekre, azaz honnan és mikor indult a magyar csapat, nem rendelkezünk kiinduló adatokkal, jóllehet ezek ismerete vihetne közelebb bennünket az összeesküvés lefolyásában játszott szerepük megítéléséhez. Kísérjük meg legalább megbecsülni, azaz elfogadható határok között értékelni ezt a két fontos kiinduló adatot!

További értékeléseinket korlátok közé helyezve, a figyelembe vehető útvonalak szempontjából elsőként közelítsük meg a lehetséges határt Ottó birodalma és a Magyar Fejedelemség között, valamint a történet időszakára behatárolható nyugati szállásterületet, ahol a fegyveres beavatkozás kérése a fejedelemnek, vagy fejedelmi tisztséget viselő (döntéshozó) elöljárónak átadásra kerülhetett. A „határkérdés” történetét folyamatában értékelve, a 907. évi pozsonyi magyar győzelemhez kell visszanyúlni, mikor Gyermeke Lajos keleti frank király csapatai megsemmisítő vereséget szenvedtek és őseink a gyepűhatárt az Enns folyóig tolták ki. Fogalmazhatunk úgy is, hogy az Ostmark keleti része a Morvamezőtől az Ennsig eleink csapatai számára szabadon járható területként fogható fel.<sup>57</sup> Rudolf Rainer megállapította, hogy a pozsonyi csata utáni időszakban egészen Szent Istvánig erről a vidékről, azaz az Ostmark Ennstől keletre fekvő területéről írásos források nem emlékeznek meg.<sup>58</sup> A régészeti feltárások azonban azt bizonyítják, hogy ez a „határsáv” az évek során

<sup>55</sup> A tanulmány alábbi fejezete Torma Béla Gyula munkája.

<sup>56</sup> *Gerhard von Augsburg*, I. 12, 193–203. o.; HKÍF 235–238. o.; *Ekkardus IV*, 104–106. o.; HKÍF 247. o. Magyar vonatkozású részeinek (ford. *Dér Terézia, Sz. Galántai Erzsébet*) fordítása: HKÍF 246–256. o.

<sup>57</sup> Torma – *Veszprém* 2008, 166. o.

<sup>58</sup> *Reiner* 1983/1984. 40. o. Újabb: *Langó* 2010.; *Takács* 2006.

keletebbre tolódott. Eleink X. századi, mai alsó-ausztriai jelenlétére utalnak a gnadendorfi sírlelet (Mistelbach északnyugat 15 km) békés temetkezési jellemzői.<sup>59</sup>

Egy 1031-re keltezhető, zarándokok számára készült útleírásban a Duna déli oldalán a Fischát nevezik határfolyónak.<sup>60</sup> A Duna északon húzódó határvonaláról ad hírt egy 1030-as oklevél, miszerint Břetislav, akkor még csak morva herceg, visszaadta az olműtzi Szent Péter egyháznak azokat a birtokait, amelyek „...a magyar határvidéken, amelyet körbe vesz a Morva folyó. Ott, ahol egy másik folyó, amelyet Thayanak neveznek, ugyanebbe ömlik belé” terültek el.<sup>61</sup> Tehát a XI. században a Duna északi oldalán a Morva tünik határfolyónak. Vannak, akik a határ fokozatos keleti eltolódása eredményeként 955-re a határt a Traisen folyó vonalához helyezik.<sup>62</sup> Az ettől nyugatra lévő terület, a mai Alsó-Ausztria területe régészeti leletek alapján őseink ellenőrzése alatt állt.<sup>63</sup>

Fontos, figyelembe veendő háttéradatokat szolgáltatnak még a temetkezési feltárások, melyek alapján behatárolhatók a X. században a Kárpát-medence nyugati határsávjá előtt kialakulóban lévő nyugati magyar szállásterületek.<sup>64</sup> Ezek a Duna délen Moson–Lanzenkirchen–Pinkaóvár (Burgenland)–Celldömölk–Komárom, valamint a Duna északon: Bad Deutsch–Altenburg–Hetény (Chotin, Szlovákia)–Nyitra nagybani térségben adhatók meg. Alábbi számításainknál önkényesen a mai *Kapuvár* térségét vesszük a nyugati szállásterület központi térségének, ahol a lázadók követe átadhatta kérésüket a fegyveres segítségre. A kiválasztott helységhez a régészeti (temetkezési) feltárásokon kívül más információ nem kapcsolódik, kiválasztásánál az alapvető szempontot a követ útvonalának reális távolságra történő becslése képezte.

Történelmi háttérismereteinket és a források információit összevetve számításainkat a magyar félhez feltételezett hírvívő (követség) küldésének és érkezésének, valamint a magyar csapat indulásának és wormsi érkezésének szakaszolásaival végezzük. Időszámvetésünket február 6-ával, az események alapján megítélhető *legkésőbbi időponttól* indítjuk annak érdekében, hogy felmérjük a lehetőséget, vajon a magyar csapat március 19-iki wormsi megjelenése köthető-e a schwabmüncheneri eseményhez.

### *Arnulf hírvívőjének számba vehető útja(i)*

A követ (vagy hírvívő) menetteljesítményének értékelésénél történelmi tapasztalattokból indulok ki, amely 60-90 km/napban számolható, azonban a téli időjárás viszonyok miatt alacsonyabb értékeket veszek figyelembe. A követ(ek) indulása február 6-tól

<sup>59</sup> Révész 2006.

<sup>60</sup> *Gombos* 1937–1938. 844. o. Kiadása: „In media aqua, que dicitur (Visgaa) Fisgaga, incipit Ungaria. Inde super unum miliarium est civitas, quae vocatur Heimenburch...” *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*, 4–6. (1881) 230. o.

<sup>61</sup> Révész 2006. 109. o. (KlNy. 33. o.), forrása: *Kring* 1938. 2. k. 483. o., kiadása: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Ed. *Georgius Fejér*. Buda, 1766–1851., itt: tom. VII/4. 1837. 40–42. o. és *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*. Ed. *Antonin Boczek, Josef Chytil, Peter Chlumeck* etc. Vols. 1–15. 1836–1903., itt: vol. 1. 393–1199. Olomucii: ex typographia Aloysii Skarnitzl, 1836. 112–113. o.

<sup>62</sup> *Spindler* 1969. 15. o.

<sup>63</sup> Révész 2006. 110–111. o. (KlNy. 35. o.)

<sup>64</sup> Révész 2006. (KlNy.) 22–23. o.

a Schwabmünchen–Rosenheim–Schärding–Linz–Traismauer–Fischamend–Bruck an der Leitha–Kapuvár (694 km) útvonalon reálisnak ítéltető, az alábbi napi menetteljesítményekkel.

<i>A futár átlagos napi menetteljesítménye (km/nap)</i>			
40	50	60	70
<i>Megtett napok száma</i>			
17	14	12	10
<i>Dátum</i>			
február 23.	február 20.	február 18.	február 16.

Középértéket véve február 18–20. között juthatott el a hírvívő (vagyis a felkérés a lázadók támogatására) a mai Kapuvár térségébe, amely távolságból becsülhető a magyar expedíciós csapat összevonására tett intézkedés.

Közbülső értéknél maradva, február 19-én a déli órákra becsülhető a követ érkezése a magyar szállásterületre. A kiértésítésre, összpontosításra másfél - két napot számolva a magyar csapat indulása február 21–22. környékére tehető. Ismerve a történetet, Bulcsú (horka) és környezete előkelőségeinek *állandó fegyveres kíséretéből* gyorsan állhatott össze a magyar expedíciós sereg.

Azonban a vereség híre az Arnulf kezén lévő Regensburgon keresztül is eljuthatott a nyugati magyar szállásterületre. A Regensburg–Deggendorf–Schärding/Passau–Linz–Traismauer–Korneuburg–Fischamend–Bruck an der Leitha–Kapuvár útvonal összesen 544 km hosszú. Augsburg–Regensburg (148 km). Schärdingtől azonos útvonalon számolva, Augsburgtól Kapuvárig a távolság *összesen 692 km*, tehát a követ érkezése ezen az útvonalon is február 19-ére becsülhető.

A követ érkeztetett Salzburgon keresztül is, az összeesküvők pártján álló salzburgi püspök támogatását élvezve, *amennyiben ekkorra az érsek már pártot váltott*. Az Augsburg–Salzburg–Linz–Kapuvár útvonalra 640 km becsülhető. Ez esetben érkezése egy nappal korábban, február 18-ra tehető, vagy alacsonyabb (napi kb. 45 km) menetteljesítménnyel, de 19-i érkezéssel.

A lázadók részéről feltételezett február 6-i hírvívő indítása a lehetséges legkésőbbi időpont, az ostrom utolsó napja. Mivel egy elhúzódó ostrommal számolhatunk, így a döntés kicsikarása érdekében korábban, néhány nappal február 6. előtt is indulhatott hírvívő, magyar fegyveres segítség kérésével.

Figyelembe vett és számolt útvonal szakaszolások:

- Schwabmünchen–Rosenheim–Schärding (284 km);
- Schwabmünchen–Augsburg (28 km);
- Augsburg–Regensburg (148 km);
- Regensburg–Deggendorf–Schärding/Passau (132 km);
- Passau–Linz 86 (km);
- Linz (218 km)–Traismauer (364 km)–Korneuburg (200 km);
- Korneuburg (418 km) – Fischamend (39 km);
- Fischamend–Bruck an der Leitha–Kapuvár (87 km).

## A magyar csapat útvonal számításainál figyelembe veendő tényezők

A magyar csapat útvonalszámításainál két jellegzetes körülmény – a logisztikai és az időjárási korlátok – figyelembe vétele megkerülhetetlen. A *logisztikai tényező* alapján belátható, hogy téli időjárási viszonyok között végrehajtott menet esetén zöldsztakarmány nem állt rendelkezésre, ezért a lovak napi kalóriaszükségletének bevitelére szükséges 9-10 kg különböző összetételű, málházott szemes- és száraztakarmányt – az alapvető harceljárásukat biztosító „lőszert-javadalmazáson”, a nyílvesszőkön felül – szállítani kellett.<sup>65</sup> Egy ló három napra szükséges téli takarmányjavadalmazása 27-30 kg-ban számolható. Négy napra már 36-40 kg-ot kellett felmálházni. Egy málhás ló teherhordó képességét átlagosan 80-85 kg-nak véve,<sup>66</sup> két vezető ló négy napra elegendő takarmányát – egyéb felszereléssel (például sátortartozékokkal) kiegészítve, a továbbiakban 40 kg-mal számolva – egy málhás ló hordozta. Négy napos menetet alapul véve 500 harcosra (vezetéklorára) tehát 250 takarmányszállító málhás jutott. Három nap folyamatos menet esetére a szükséges málhások száma 188-ban számolható.

Egy másik korlátozó logisztikai tényező őseink fő fegyverzetének, a visszacsapó íj lőszert-javadalmazásának (egy tegez 20 nyílvesszővel a harcosnál) és utánpótlásának a biztosítása. Egy 500 fős csapatra három harci napot számolva 1500 nyílvesszőt kellett a csapatnak magával vinni (egy nyílcsúcsot 40 gr-ra becsülve a tegez összsúlyát 20 nyílvesszővel megközelítőleg 1 kg-ban számolhatjuk<sup>67</sup>). Például egy 500 fős könnyűlovas csapat lőszerszükségletét három, illetve öt harci napra számolva 1500 vagy 2500 kg-ban számolhatjuk. Tehát egy 500 harcosból álló könnyűlovas csapat lőszertigényét 18-19, illetve 31-32 teherhordó ló szállította.<sup>68</sup> A további számításokat mellőzve belátható, hogy a harcosonkénti egy-két tartalék ló, valamint a málhások száma többszörösére növelte a szállító kapacitás igényét. Ezek a korlátok – józan megfontolás alapján – előrevetítik, hogy nem beszélhetünk nagy létszámú csapatról.

További fontos, menetteljesítményt korlátozó körülmény az *évszak és időjárás*. A napi menetteljesítményt befolyásoló fontos tényezőnek tekinthető februárban a nappalok hossza. Összehasonlító adattal élve, a mongol lovak átlagos menetsebessége 6,45 km/óra.<sup>69</sup> Februárban a nappalok hossza 10 óra (07.00–17.00). A 10 óra világos időt menettel kitöltve, és ezt elvi számításként maximálisnak tekintve februárban 64,5 km-t teljesíthettek naponként. Azonban felkészülésük az indulásra és az esti nyugvásra, valamint a napközbeni legalább egyszeri rövid pihenő lecsökkentette a napi menetidőt 7-8 órára. Ennek megfelelően az átlagosan elérhető maximális menetteljesítmény 45-52 km/napban számolható. Mivel nagytávolságú meneteket modelleznünk, az egyes útvonalszakaszokon a 3-4 naponkénti „hosszú pihenő” (egy nap) tovább csökkentette az átlagos napi menetteljesítményt. Három nap után igénybe vett pihenő esetén a napi menetteljesítmény négy napra számolva 34-39 km-re adódik. A négy napos aktív menetek után az öt napra számolt menetteljesítmény

<sup>65</sup> Torma 2013. 171. o.

<sup>66</sup> Haldon 2006. 146. o.

<sup>67</sup> Torma 2013. 183. o.

<sup>68</sup> Torma 2013. 184. o.

<sup>69</sup> Amitai 2006.



35-41 km. A téli időjárási viszonyok tovább rontották a menetképességeket, ezért ettől alacsonyabb értékeket is figyelembe kell venni.

Az időjárási tényezőket (havazás – útvonal járhatóság, hőmérséklet – folyók átjárhatósága) sajnos nem ismerjük. Arra viszont tekintettel kell lennünk, hogy a magyar csapat jól ismert, többször bejárt útvonalon ért el Bajorországba, és egy kis létszámú csapat előnye éppen a nagyobb mozgékonyaságában rejlett.

### Útvonal számvetések

A Bajorországba induló magyar csapat gyülekezési körletéhez a nyugati szállásterület adja a legközelebbi információkat, melyet egy katonaföldrajzi értékeléssel összevetve megközelíthetően megbecsülhető gyülekezésük és a kiindulási területe. A Magyar Fejedelemség nyugati szállásterülete előtt a csapatok gyors gyülekeztetésére alkalmas térség: az Oroszvár (Rusovce) dél-délnyugat körzete, a római hadiúthoz (limes) közel eső terület. A Duna-menti menetvonal számításokhoz a limes vonalvezetését veszem figyelembe.

A továbbiakban a számba vehető útvonalak teljesítését február 21-i indulással számolom különböző útvonalakon: először *Kapuvár–Bruck an der Letha–Fischamend–Benediktbeuern*<sup>70</sup>–Worms, majd Benediktbeuern kihagyásával, a rövidebb *Kapuvár–Bruck an der Letha–Fischamend–Schärding–Mainburg–Nördlingen–Schwäbisch Hall–Mannheim–Worms* útvonalra. A Kapuvár–Bruck an der Letha–Fischamend–Benediktbeuern–Worms mentvonal 1024 km-re becsülhető az alábbi optimálisak vett szakaszolással:

- Kapuvár–Bruck an der Leitha–Fischamend (87 km);
- Fischamend–Benediktbeuern (543 km);
- Benediktbeuern–Worms (394 km).

<i>A magyar csapat átlagos napi menetteljesítménye (km/nap)</i>		
25	30	35
<i>Megtett napok száma</i>		
41	34	29
április 2.	március 26.	március 21.

Tehát a Benediktbeuern közbeiktatásával tett menetvonalon a magyar csapat nem érhetett március 19-ig Wormsba, még a feltételezett legmagasabb napi menetteljesítményrel sem.

<sup>70</sup> A kolostor dúlását éppen ehhez az évhez kötni persze bizonytalan, a kutatók egy része mindenesetre a pontos év nélküli pusztítást 954-re teszik. *Reindel* 1953. 213. o.; *Hemmerle* 1991. 580. o., hivatkozott forrásuk: MGH SS 9. k. 222–233. o.

A Benediktbeuernbe való feltételezett érkezésük számított értéke a Kapuvár–Benediktbeuern (630 km) útvonalon:

<i>A magyar csapat átlagos napi menetteljesítménye (km/nap)</i>		
25	30	35
<i>Megtett napok száma</i>		
25	21	18
március 17.	március 13.	március 10.

A Benediktbeuern kihagyásával számolt rövidebb útvonal szakaszait figyelembe véve:

- *Kapuvár–Bruck an der Leitha–Fischamend (87 km)*;
- *Fischamend–Korneuburg–Traismauer (91 km) – Linz (242 km) – Schärding (327 km)*;
- *Schärding–Mainburg (151 km) – Nördlingen (270 km) – Schwäbisch Hall (344 km) – Mannheim (477 km) – Worms = (501 km)*.

Az útvonalszakaszokat összegezve a Kapuvár–Worms menetvonal hossza 915 km-ben számolható.

<i>A magyar csapat átlagos napi menetteljesítménye (km/nap)</i>		
25	30	35
<i>Megtett napok száma</i>		
36	31	26
március 28.	március 23.	március 18.

Ezen az útvonalon magas, napi 35 km menetteljesítményt feltételezve, *március 18-ára* érhettek el Wormsot.<sup>71</sup>

Azonban a komoly politikai súllyal bíró Bulcsú elrendelhetette a csapatok gyülekezését a hírvivő érkezése után két napra, szállásterületen kívülre, az útvonalba eső, azt lerövidítő, erre alkalmas Oroszvár dél körzetébe. Innen számolva az útvonalat:

- *Oroszvár (Rusovce)–Hainburg–Fischamend (50 km)*;
- *Fischamend–Korneuburg–Traismauer (91 km) – Linz (242 km) – Schärding (327 km)*;
- *Schärding–Mainburg (151 km) – Nördlingen (270 km) – Schwäbisch Hall (344 km) – Mannheim (477 km) – Worms = (501 km)*.

*Összesen: Oroszvár–Worms tehát 878 km, 37 km-rel rövidebb, mint Kapuvárról. Ezzel a megoldással időben egy nappal korábban, tehát március 17-én már Wormsban lehettek, illetve alacsonyabb (30 km/nap) menetteljesítménnyel március 18-án.*

<sup>71</sup> A legfrissebb régészeti leletek alapján számíthatunk arra, hogy a magyarok útjához is értékes adalékokat nyerünk, de ezek egyelőre még igen esetlegesek. A legfrissebb eredményekre lásd: *Roland Gschlöbl: 8 ungarische Pfeilspitzen: spektakulärer Fund in der Oberpfalz: wurde eine bislang unbekannte Burg in Utzenhofen (Lkr. Amberg-Sulzbach) Ziel eines ungarischen Angriffs? Bayerische Archäologie, 2. (2013) 8–9. o.; Bernd Steidl: Fürstliches Pferdegeschirr von der Lechfeldschlacht. Bayerische Archäologie, 1. (2014). Az adatokat lektorunknak, Langó Péternek köszönöm.*

## A számítások értékelése

Megfigyelhető, hogy a példaként vett menetteljesítmények maximálishoz közel eső értékei biztosították csak Worms elérését március 17–19-re. Ezért azt kell feltételeznünk, hogy az élelem és a takarmányt nem kellett a magyar csapatnak portyázással beszerezni. Traisenig (Kapunvár–Fischamend–Traismauer) 178 km-en, oroszvári indulás esetén (Oroszvár–Traismauer) 145 km-en át saját területen hajtották végre a menetet, tehát négyöt napig az élelem- és takarmány utánpótlást is. A további úton, feltételeznünk kell, hogy mindezt a lázadók biztosították. A magas menetteljesítményeket még az is alátámasztja, hogy a téli időszakban nem kellett legeltetésre időt fordítani; a száraz takarmányt szállítani kellett. Mivel a téli és kora tavaszi hadjáratra kelésük nem rendkívüli, nagy valószínűséggel kialakult ennek egy bizonyos „protokollja” (takarmány tartalékolás, lovak felkészítése téli igénybevételre stb.) Az is vélelmezhető, hogy a hosszán elnyúló német beháború ismeretében számítottak valamelyik fél hívására.

A számítások azonban két feltételezést (értékelést) cáfolnak. Egyrészt megcáfolják a Rajna március 1-jei átlépését, másrészt kétségessé teszik Benediktbeuern kolostorának kifosztását. Az viszont valószínűsíthető, hogy 35 km/nap menetteljesítménnyel legkorábban már március 17-én Wormsban voltak, ahol néhány napig Vörös Konrád „vendégszeretetét” élvezve, fizetségük kézhez vétele után, 19-én indultak tovább – a könnyű zsákmány reményében.

## Következtetések

Visszaulva a fent értékelt téli menetkörülményekre, a kora februári indulásra, valamint logisztikai megfontolások miatt is, a csapat létszámát nem becsülhetjük többre, mint néhány száz főre. Mint említettük, a magyar csapat útvonalaira számolható aránylag magas menetteljesítmények folyamatos logisztikai támogatást sejtetnek. Nem kellett időt tölteniük a téli menet alatt takarmány beszerzésével. Feltételezhető, hogy induláskor csupán az első 4-5 napi ellátmányt vihették magukkal. Logisztikai támogatásukkal összefüggésben felvethető a lázadókat támogató Herold salzburgi püspök szerepe, akit többször megvádoltak magyar kapcsolataiért. A logisztikai támogatás tehát a lázadók támogatására terelheti az értékelő történész gyanúját.

A német beháború fő jellegzetességeként megfogalmazható, hogy a felek fegyveres erőinek végső győzelmet kicsikaró, nyílt harctéri csatájáról nem írnak a források. A harc olyan kulcsfontosságú objektumok (városok, erődítmények), mint Augsburg (Sváb hercegség – HZM. Schwaben), Regensburg (Bajor hercegség – HZM. Bayern), Mainz (Frank hercegség – HZM. Franken) birtoklásáért folyt.<sup>72</sup> Ezekben a csatákban magyar fegyveres beavatkozásról nincs hírünk. A modellezés számításai megerősítik, hogy február 6-át követően 954 júliusáig (Arnulf halála Regensburgnál) nem adnak hírt a fennmaradt források a két fél közötti nyílt fegyveres összecsapásról, pusztán Regensburg ostromáról. Eleink pedig ebben az időszakban, ápriliséig tartózkodtak német földön, ami így egybeesett a 954

<sup>72</sup> A magyaroknak az erődített helyek ostromával általában nem volt sok szerencsájük, nyilván, ha a lázadók akarták volna, akkor sem látták volna az ostromokban túl nagy hasznukat. Igaz, az ellenfélre gyakorolt nyomásnak hasznos eszközei lehettek volna.

tavaszára kialakult részleges fegyvernyugvással, minek következtében mind a lázadók, mind a király számára a magyar jelenlét kellemetlenné válhatott.

Magas, napi 30-35 km-es napi menetteljesítménnyel végigvonultak a lázadó tartományokon: Bajorországon és Svábföldön, majd Frankföldön át Lotaringiába. Útjuk végén rövid ideig kolostorokat fosztogattak zsákmányszerzés reményében. Szászországban azonban, ahol a király tartózkodott, nem jelentek meg. A lázadók feltehetően a jobb tárgyalási pozícióikat erősítették őseink fenyegető jelenlétével. A források magyar vonatkozású leírásaiból is arra következtethetünk, hogy az összeesküvők támogatása mellett alapvetően erőfitogtatásra és nyomásgyakorlásra korlátozódhatott szerepük.

Folcuin egyértelműen arról ír,<sup>73</sup> hogy a lázadók „a király fia, Liudolf és veje Cono” hívták be a magyarokat. Azt is tudni véli, hogy velük együtt harcolt Cono, azaz Vörös Konrád is. Amikor azonban *Maastrich*hoz érték, Cono megvált a magyaroktól. A további események színtere Maastricht, Cambrai és Lobbes Alsó-Lotaringia területén a pártütők szempontjából periférikus, de nem teljesen jelentéktelen területet jelentett.

A források információit összevetve a modellezett képpel az valószínűsíthető, hogy a magyarok behívása ugyan a lázadók részéről történt, de távoltartásuk az eseményektől a királpártiaknak is érdekében állt, amit pénzzel váltottak meg. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy bizonyos sarc fejében a királlyal is egyezségeket köthettek. Így is értelmezhető Liudolf védekezése (Widukind III. 32), amit az ismert történet útvonala megerősít. Ugyanis, ha őseink behívását a lázadók kezdeményezték, akkor útvonalukon: a Bajor- és a Sváb hercegséget és Frankföldet elhagyva Szászországba, az Ottó által bitokolt hercegségbe kellett volna vonulniuk a király ellen. Nem így történt. A fordulópontot Worms jelentette.

A történetben Worms különleges szerepet tölt be. Ugyanis ez idő tájt Ottó Szászországban tartózkodott. Az összeesküvők érdekei elvárhatóan azt képviselheték volna, ha a magyar csapat velük együttműködve, a Rajna mentén Mainz–Dortmund irányába (280 km) Szászországban nyomást gyakorol a királyra. Útvonaluknak Wormsig olyan „íze van”, mintha Szászország felé igyekeztek volna, Mainz irányába (Worms–Mainz 50 km, Worms Mainztól délre fekszik). Azonban váratlanul a várost délről megkerülve átkeltek a Rajnán és Wormsban – a királynak majd csak júniusban meghódoló Vörös Konrádtól – március 19-én „nagy pénzt” kaptak, Widukind szerint közvetlenül a várostól. Azonban ehhez Ottó is hozzájárulhatott, mivel innen nyugatnak fordultak Maastricht irányába.

A történet illetően értelmezésében a fordulatot az okozta, hogy Wormsba érkezésükkor már érvényben volt a tűzszünet, melynek megsértése a tárgyalási pozíciókat befolyásolta volna. Tehát a behívott magyarokra nem volt szükség.

Az ezt követő, ismert útvonalakra értékelhető, magas menetteljesítmény sietséget érzékeltet, aminek okát akár megbízóik szándékában, akár saját taktikai érzékükben is kereshetjük. A *Worms–Maastricht–Hesbaye–Lobbes–Cambrai 556 kilométert* az események szerint szakaszolva: *Worms–Maastricht* (314 km), *Maastricht–Hesbaye* (65 km) és *Lobbes–Cambrai* (89 km) szerint szakaszolva az alábbi menetteljesítményeket értékelhetjük:

<sup>73</sup> *Folcuinus*: Gesta abbatum Lobbiensium. MGH SS 4. k. 54–74. o., itt: 65–67. o., magyar fordításban: HKÍF 229. o.

– *Worms–Lobbes (467 km)*: Wormsot március 19-én hagyták el, Lobbes-be április 2-án értek (467 km 15 nap alatt), átlagos menetteljesítmény: *31 km/nap*;

– *Lobbes–Cambrai (89 km)*: április 3-tól 6-áig (3 nap), átlagos menetteljesítmény: *29-30 km/nap*;

– *Worms–Cambrai (556 km)*: Cambrai: április 6. (Wormstól 556 km 18-19 nap alatt), átlagos menetteljesítmény: *29-30 km/nap*.

Az aránylag magas napi menetteljesítményeket és a kolostorok támadásait figyelembe véve az valószínűsíthető, hogy a főerők folyamatos menete mellett kisebb csapatok igyekeztek kifosztani (ostromolták is) a kolostorokat. Ezt feltételezve akár Benediktbeuern esetén is elképzelhető lenne, hogy egy kisebb csapat a főerőktől leválva, kis kitérővel útba ejtette Benediktbeuernt. Így ismertük meg Cambrai második ostromát is.

Bulcsú viszont értékes információkhoz jutott a német belviszályt és megosztottságot illetően, amely talán a 955. évi végzetes augsburgi kalandra sarkalta. Azt is tapasztalhatta, hogy ostromeszközök nélkül nem képes az erődítményekbe, a fallal körülvett kolostorokba, vagy helységekbe betörni, zsákmányra szert tenni, mely tapasztalatot Augsburg következő évi ostromakor már igyekeztek hasznosítani.

Összegezve a modellezés eredményét, el kell fogadnunk, hogy jóllehet a számítások megerősítik a források azon információit, miszerint a magyarokat a lázadók hívták be, azonban a kérés „schwabmüncheni indítása” erre nem kizárólagos bizonyíték. Ha viszont együtt értékeljük a magas menetteljesítményekkel és a megtett útvonallal, a számok nem egy „szokásos” kalandozó hadjáratra utalnak, melyek átlagos napi menetteljesítménye a célterületen – történelmi tapasztalatok alapján – nem haladta meg az 5-8 km/napot. A magas menetteljesítmények zsoldban megállapodott keretek között, irányítottan végrehajtott csapatmozgást hitelesítenek.

A magas menetteljesítmények és a történelmi források egyaránt arra irányítják a történész figyelmét, hogy *eleink nem játszottak meghatározó szerepet a belválság megoldásában, a szembenálló német erők közvetlenül nem vonták be őket a konfliktusba*. Nem vettek részt és nem is provokáltak csatákat, nem ütköztek meg egyik fél fegyveres csapatával sem, tudatosan nem törekedtek egyik viszálykodó fél fegyveres meggyengítésére sem, s bizonytalan, hogy Alsó-Lotaringiában az ott töltött néhány napa alatt mennyire tudták az Ottó-párt pozícióit megingatni.

A kronológia sorrendjét követve, befejezésnek is tekinthető következő észrevételem. Szerzőtársam joggal veti fel, hogy a jól működő magyar felderítő rendszer 955-ben helytelenül értékelt a német belpolitikai helyzetet és így 955. évben indított hadjárata eleve kudarcra volt ítélve. Mi lehetett ennek az oka? A választ kutatva ilyenkor számításba kellene venni a döntéshozó személyiségét és felelősségét. Erre azonban nincs lehetőségünk. Arra azonban van, hogy figyelembe vegyük: a döntés előkészítésében fontos szerepet játszanak a felderítési adatok és azok értékelése. Most a hangsúlyt az értékelésre helyezném.

Widukind *Szász történet* című munkájában olvasható egy érdekes bejegyzés (III. 44), ami már a 955. évi Lech mezei csatával hozható kapcsolatba:

„Július elseje körül Szászországba érve, a király találkozott a magyarok követeivel, akik látszólag a régi bizalom és nagybecsülés jegyében tették nála tiszteletüket, valójában azonban – egyesek szerint – a polgárháború kimeneteléről akartak tájékozódni. Miután a király néhány napon át vendégül látta, majd némi ajándékkal békében hazaküldte őket,

fivére, a bajor herceg küldöttjeitől a következő jelentést kapta: »Vigyázz, a portyázó magyarok áttörtek határaidon, és úgy döntöttek, hadat indítanak ellened.«<sup>74</sup>

A dátumot illetően kétely merült fel bennem. Egy július eleji követlátogatás után nem lehet reális időt számolni a követek visszatérésére Szászországból, és egy ostromeszközökkel felszerelt, alacsony menetképességű csapat megjelenésére augusztus 9-én Augsburg alatt.

A visszatérő magyar követek napi menetteljesítményét középértékkel 60 km/napban számolva, a lehetséges legrövidebb útvonalon (Magdeburg<sup>75</sup>–Brünn–Pozsony–Kapuvár: 790–810 km) 12–14 napig tarthatott a visszaút, tehát nagyjából július közepéig. Ez pedig azt jelenti, hogy az Oroszvár (Rusovce)–Augsburg menetvonalra nagyjából számolható 600 km-es távolság megtételére az ostromeszközöket szállító magyar csapatnak (feltételezve, hogy Oroszvár térségében már gyülekezési körletet foglaltak) – a 16 km/nap történelmi átlaggal számolt napi menetteljesítménnyel – 38 napra lett volna szüksége, hogy elérje Augsburgot. A modellezett eseménysor mintegy 15 nappal későbbi augsburgi érkezést mutat, tehát *nem valószínű a forrás időrendi értékelése*, azaz a követjárás 955-re datálása. Nagy valószínűséggel kijelenthető, hogy a követek 954 júliusában jártak Ottónál, akinek akkor minden oka megvolt arra, hogy ajándékokkal megnyerje a maga számára a magyarokat. Widukind tudatosan kapcsolta az Ottóval való kapcsolatfelvételt és ajándékozást a következő esztendőhöz, a német győzelemmel záruló Lech mezei csatához, hiszen egyébként királypárti elbeszélése a magyarokkal való kapcsolattartásért, a lázadókat vádoló érvelése súlyos ellentmondásba került volna.<sup>76</sup>

Ez idő tájt még nem ért véget a „polgárháború”. 954. június 16-án Langenzenn-ben nem került sor megbékélésre, Regensburgnál folytatódott az ostrom. A követek tehát méltán azzal az információval térhettek vissza, hogy a tavaszi „hadjárat” során észlelt ellenségeskedés a nyáron még folytatódik. A követjárás utáni hírek is arról szóltak, hogy a felkelés tovább tart. Mainz csak októberben, a felkelés utolsó fellegvára, Regensburg, pedig a 955-ös év tavaszán kerül a király kezére. Ezeket a felderítési híreket (adatokat) értékelhették úgy a Magyar Fejedelemség döntéshozói, hogy a megosztott német birodalomba 955-ben sikeresen vezethető egy nagyobb hadjárat.

Figyelmesen végigkövetve a történetet, biztonsággal állíthatjuk, hogy eleink 954-ig diplomáciai kapcsolatban álltak Ottó királlyal és udvarához tartozó előkelőségekkel. Ezeket a diplomáciai szálakat is kihasználva, tudatosan figyelemmel kísérték német föld eseményeit.

<sup>74</sup> *Widukindus Coberius*, 90. o.; HKÍF 224. o., összefoglalóan: *Scherff* 1985. Scherff eredményeivel kapcsolatban el kell ismerni, hogy ő volt az első a hadtörténészek közül, aki modellezni próbálta a német és magyar sereg vonulását a Lech mezei csata előtt.

<sup>75</sup> Widukind I. Ottó és a magyar követek találkozását 955-ben vélhetően Magdeburgba helyezi.

<sup>76</sup> Springer érvelését a király és a magyarok közötti kapcsolatról jól alátámasztja a követjárás időpontjának módosítása, vö.: *Springer* 2001. A kronológiai nehézségeket a korábbi szakirodalom különbözőképpen próbálta kiküszöbölni. Scherff például úgy, hogy a július 1-jei megjelenést június idusa utáni napokra értelmezte, s így nyert a magyarok számára tartalék időt a felvonuláshoz. Vö. könyvismertetéssel: *Hadtörténelmi Közlemények*, 102. (1989) 545–550. o. Újabbán Bowlus pedig kénytelen feltételezni, hogy a magyar mozgósításra és a csapatoknak a határszélen való összehívására a követküldéssel egy időben, vagy azt akár megelőzően sorkerült („Their large army thus was prepared to cross the Enns River into Bavaria before the envoys had been dispatched”). *Bowlus* 2006. 98–99. o.

### *Összefoglalás*

A tanulmányban kísérletet tettünk arra, hogy a magyarok 954. évi kalandozását elhelyezzük a német polgárháború 953. és 954. évi eseményei sorában. A 954. évre sem áll rendelkezésünkre terjedelmesebb idősor, de a három időpont (Worms, Lobbes, Cambrai), kiegészítve a harcokban fordulópontot jelentő február 6-i dátummal mégis lehetőséget kínál a magyarok menetsebességének modellezésére. Arra nem kaptunk értékelhető választ, hogy a magyarokat ki hívta, a valószínűség mégis a felkelők javára szól. Az azonban biztos, hogy a megjelenő magyarokat a felkelők pénzelték le, s vezették át őket nagy gyorsasággal Lotaringiába. Furcsa módon Lotaringiában sem töltöttek sok időt, kolostorok ostromára szinte alig maradt idejük. Nagy valószínűséggel van összefüggés aközött, hogy a lázadók tavasszal kötöttek fegyverszünetet, amit még a magyarok behívásakor nem láthattak előre, és hogy őseink nem avatkoztak a harcokba. Nem deríthető ki, hogy a viszonylag rövid tartózkodás a felkelőktől kapott díjazás feltétele volt, vagy esetleg közben a királypárti oldal is fizetett nekik. Hasonló okokkal magyarázható, hogy a visszafelé vezető úton elkerülték Bajorországot, s nyilván egy hatalmas kerülőt téve, az Alpokon átkelve, Észak-Itálián át tértek haza, meglehetősen eseménytelenül, hiszen nincsenek erre az útszakaszra vonatkozó forrásaink. A viszonylag magas menetsebességek alapján azonban bizonyítható, hogy a magyarok kis létszámú csapatokkal vonultak, s a számos eredménytelen kolostorerődítményostrom oka leginkább az idő szorítása volt, s nem csak a hiányzó szakértelem. Meglepőnek tűnik, hogy a polgárháborús időszakban nyílt csatába nem vezették a magyarokat, aminek oka részben azok kis száma, részben az itáliaitól különböző politikai kultúra lehetett, ami itt gátat szabott a pogány segédcsapatok keresztények elleni alkalmazásának.

Már a korábbi kutatóknak is feltűnt a 955. évi magyar követküldés és a magyar hadjárat megindulása közötti kronológiai ellentmondás, amit különböző, sokszor erőltetett magyarázatokkal próbáltak feloldani. A tanulmány alapján lehetséges magyarázatnak tűnik, hogy a követjárásra még 954 nyarán sor került, amikor még friss sikereiket kihasználva ajándékokat zsaroltak ki a német uralkodótól. Alapjában a 954. év során szerzett tapasztalatok vezették a magyar vezetőket a 955. évi példátlanul nagy léptékű, nagy létszámú és ostromszerekkel is támogatott kalandozás megindítására, miközben a magyarok számára rejtve maradt a német belpolitikában lezajlott, a királyi hatalom javára bekövetkezett nagymértékű hatalmi átrendeződés.

## BIBLIOGRÁFIA

- Amitai* 2006. *Amitai, Reuven*: The Logistics of the Mongol–Mamluk War, with Special Reference to the Battle of Wad I-Khaznadar, 1299 C. E. In: *Logistics of Warfare in the Age of the Crusades*. Ed. *John H. Pryor*. Burlington, 2006. 25–42. o.
- Bachrach* 2001. *Bachrach Bernard S.*: Magyar–Ottonian Warfare. À propos a New Minimalist Interpretation. *Francia*, 21. (2001) 211–230. o.
- Bachrach* 2012. *Bachrach, David S.*: Warfare in Tenth-Century Germany. Woodbridge, 2012.
- Binding* 1970. *Binding, Günther, Walter Janssen, Friedrich Karl Jungklaass*: Burg und Stift Elten am Niederrhein. Archäologische Untersuchungen der Jahre 1964/65. (Rheinische Ausgrabungen. Band 8.) Düsseldorf, 1970.
- Bíró – Langó* 2013. *Bíró Gyöngyvér – Langó Péter*: „Deo odibilis gens Hungarorum” oder „auxilium Domini” – Die Ungarn und die christliche Welt im 10. Jahrhundert. In: *Rauben, Plündern, Morden – Nachweis von Zerstörung und kriegerischer Gewalt im archäologischen Befund. Tagungsbeiträge der Arbeitsgemeinschaft Spätantike und Frühmittelalter 6. Zerstörung und Gewalt im archäologischen Befund (Bremen, 5.–6. 10. 2011).* (Studien zu Spätantike und Frühmittelalter, Band 5.) Hg. von *Heinrich-Tamaska, Orsolya*. Hamburg, 2013. 265–335. o.
- Bóna* 2000. *Bóna István*: A magyarok és Európa a 9–10. században. Budapest, 2000.
- Bowlus* 2006. *Bowlus, Charles R.*: The Battle of Lechfeld and its Aftermath, August 955: the End of the Age of Migrations in the Latin West. Aldershot, 2006.
- Bowlus* 2008. *Bowlus, Charles R.*: The Early Hungarians as Mercenaries 860–955. In: *Mercenaries and Paid Men: The Mercenary Identity in the Middle Ages*. Ed. by *John France*. Leiden, 2008. 193–206. o.
- DAI *Constantine Porphyrogenitus*: De Administrando Imperio. Ed. by *Gyula Moravcsik, Romilly J. H. Jenkins*. Washington, 1967.; (Második, javított kiadás: uo. 2009.)
- D’Haenens* 1961. *D’Haenens, Albert*: Les incursions hongroises dans l’espace belge (954–955). Histoire ou historiographie? *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 4. (1961) 423–440. o
- Dierkens* 1985. *Dierkens, Alain*: Abbayes et chapitres entre Sambre et Meuse (VIIe–XIe siècles): Contribution à l’histoire religieuse des campagnes du Haut Moyen Age. (Beihefte der Francia 14.) Sigmaringen, 1985. 230–231. o.
- Ekkeardus IV.* *Ekkeardus IV*: Casuum S. Galli continuatio. MGH SS 2. 77–147. o.
- Fasoli* 1945. *Fasoli, Gina*: Le incursioni ungarine in Europa nel secolo X. (Biblioteca Storica Sansoni, NS XI.) Firenze, 1945.
- Fasoli* 1962. *Fasoli, Gina*: Encore des Hongrois? *Cahiers de civilisation médiévale Xe–XIIIe siècles*, 5. (1962) 461–462. o.



- Gerhard von Augsburg *Gerhard von Augsburg: Vita Sancti Uodalrici: die älteste Lebensbeschreibung des heiligen Ulrich, lateinisch-deutsch, mit der Kanonisationsurkunde von 993.* Hg. von *Walter Berschin – Angelika Häse.* (Editiones Heidelbergenses, 24.) Heidelberg, 1993.
- Giesler* 1997. *Giesler, Jochen: Der Ostalpenraum vom 8. bis 11. Jahrhundert. Studien zu archäologischen und schriftlichen Zeugnissen, Teil 2. Historische Interpretation.* Rahden/Westfalen, 1997.
- Gombos* 1937–1938. *Catalogus fontium historiae Hungariae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC.* Vols. 1–3. Ed. *Gombos Ferenc Albin.* Budapest, 1937–1938. (Reprintben is.)
- Györffy* 1977. *Györffy György: Honfoglalás, megtelepedés és kalandozások.* In: *Magyar őstörténeti tanulmányok.* Szerk. *Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna-Tas András.* Budapest, 1977. 123–156. o.
- Hagemann* 2012. *Hagemann, Manuel: Emmerich-Elten – Stift Hochelten.* In: *Nordrheinisches Klosterbuch.* Bd. 2. Hg. von *Manfred Groten – Georg Mölich – Gisela Muschiol – Joachim Oepen.* Siegburg, 2012. 248–257. o.
- Haldon* 2006. *Haldon, John: Roads and communication in the Byzantine Empire.* In: *Logistics of Warfare in the Age of the Crusades.* Ed. by *John H. Pryor.* Burlington, 2006. 131–158. o.
- Heinrich-Tamaska* 2013. *Rauben, Plündern, Morden – Nachweis von Zerstörung und kriegerischer Gewalt im archäologischen Befund.* Tagungsbeiträge der Arbeitsgemeinschaft Spätantike und Frühmittelalter 6. *Zerstörung und Gewalt im archäologischen Befund* (Bremen, 5.–6. 10. 2011). (Studien zu Spätantike und Frühmittelalter, Band 5.) Hg. von *Heinrich-Tamaska, Orsolya.* Hamburg, 2013.
- Hemmerle* 1991. *Hemmerle, Josef: Die Benediktinerabtei Benediktbeuern.* Göttingen: Max-Planck-Institut für Geschichte. (Germania Sacra: Das Bistum Augsburg, 1.) Berlin/New York, 1991.
- HKÍF *A honfoglalás korának írott forrásai.* Szerk. *Kristó Gyula.* Szeged, 1984.
- Holzfurtner* 2003. *Holzfurtner, Ludwig: Gloriosus dux.* Studien zu Herzog Arnulf von Bayern 907–937. (Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte. Beiheft 25. Reihe B.) München, 2003.
- Holtschoppen* 2004. *Holtschoppen, N. Alexandra: Zur Gründungsgeschichte des Klosters St. Vitus in Mönchengladbach. Die Necrologeinträge für die Gründer Baldricus, Gero und Sandrad.* In: *Mittelalter an Rhein und Maas. Beiträge zur Geschichte des Niederrheins. Studien zu Geschichte und Kultur Nordwesteuropas.* Bd. 8. Hg. von *Uwe Ludwig, Thomas Schilp.* Münster–New York–Berlin–München, 2004. 69–87. o.
- Hóman* 1940. *Hóman Bálint: Geschichte des ungarischen Mittelalters. I. Von den ältesten Zeiten bis zum Ende des XII. Jahrhunderts.* Berlin, 1940.
- Jacobsen* 2009. *Jacobsen, Peter Christian: Miracula s. Gorgonii.* Studien und Texte zur Gorgonius-Verehrung im 10. Jahrhundert. (MGH Studien und Texte, Band 46.) Hannover, 2009.
- Kellner* 1997. *Kellner, Maximilian Georg: Die Ungarneinfälle im Bild der Quellen bis 1150, von der „Gens detestanda“ zur „Gens ad fidem Christi conversa“.* München, 1997.

- Kluge* 2001. *Kluge, Bernd*: Zwei Münzen Liudolfs von Schwaben. In: Otto der Große, Magdeburg und Europa. Katalog-Handbuch in zwei Bänden. Hg. von *Puhle, Matthias*. Bd. 2. Mainz, 2001. 112–113. o
- Kovács* 2011. *Kovács László*: A magyar kalandozások zsákmányáról. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Sorozatszerk. *Veszprémy László*.) Budapest, 2011.
- Köpke – Dümmler* 1876. Kaiser Otto der Grosse. Begonnen von *Rudolf Köpke*, vollendet von *Ernst Dümmler*. Leipzig, 1876.
- Kring* 1938. *Kring Miklós*: Magyarország határai Szent István korában. In: Szent István emlékkönyv – Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk. *Serédi Jusztinián*. 1–3 k. Budapest, 1938. 2. k. 475–486. o.
- Kristó* 1980. *Kristó Gyula*: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Budapest, 1980.
- Kristó* 1996. *Kristó Gyula*: A magyar kalandozó hadjáratok szezonálisága. In: Honfoglaló magyarság, Árpád kori magyarság. Antropológia–régészet–történelem. Szerk. *Pálfi György – Farkas L. Gyula – Molnár Erika*. Szeged, 1996. 11–16. o.
- Langó* 2010. *Langó, Péter*: „Die Bestimmung der Landesgrenzen” – zur Frage der westlichen Grenze des Ungarischen Fürstentums des 10. Jahrhunderts im Spiegel archäologischer Funde. *Archäologisches Korrespondenzblatt*, 40. (2010) 579–596. o.
- Laudage* 2001. *Laudage, Johannes*: Otto der Große (912–973). Eine Biografie. Regensburg, 2001.
- Leyser* 1965. *Leyser, Karl*: The Battle at the Lech 955. A Study in Tenth-Century Warfare. *History*, 50. (1965) 1–12. o.
- Leyser* 1982. *Leyser, Karl*: Medieval Germany and Its Neighbours, 900–1250. London, 1982. 43–67. o.
- Lüttich* 1910. *Lüttich, Rudolf*: Ungarnzüge in Europa im X. Jahrhundert. (Historische Studien, 84.) Berlin, 1910. (Reprint: Vaduz, 1965.)
- MGH SSrG Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum.
- MGH SS Monumenta Germaniae Historica. Scriptores
- Mürten-Mertens* 1999. *Mürten-Mertens, Eckhard*: The Ottonians as Kings and Emperors. In: The New Cambridge Medieval History III. c. 900 – c. 1024. Ed. by *Timothy Reuter*. Vol. III. Cambridge, 1999. 233–266. o.
- Naumann* 1964. *Naumann, Helmut*: Rätsel des letzten Aufstandes gegen Otto I. (953–954). *Archiv für Kulturgeschichte*, 46. (1964) 133–184. o.
- Oexle* 1993. *Oexle, Otto Gerhard, Michel Parisse*: L'abbaye de Gorze au Xe siècle. Mission historique française en Allemagne. Göttingen, 1993.
- Otto der Grosse Otto der Grosse. Wege der Forschung 450. Hg. von *Zimmermann, Harald*. Darmstadt, 1976.
- Paulus* 2013. *Paulus, Christian*: Pfalzgraf Arnulf und der Liudolf Aufstand. *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte*, 76. (2013) 2. sz. 365–388. o.
- Petry* 1974. *Petry, Manfred*: Die Gründungsgeschichte der Abtei St. Vitus zu Mönchenglöblich. (Beiträge zur Geschichte von Stadt und Abtei Mönchenglöblich: Stadtarchiv. Bd. 5.) Mönchenglöblich, 1974. 50–72. o.

- Pósán – Veszprémy* 2013. „A hadtáp volt maga a fegyver.” Tanulmányok a középkori hadszervezet és katonai logisztika kérdéseiről. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László*. Budapest, 2013.
- Puhle* 2001. Otto der Große, Magdeburg und Europa. Katalog-Handbuch in zwei Bänden. Hg. von *Puhle, Matthias*. Mainz, 2001.
- RI Regesta Imperii, online változat: [www.regesta-imperii.de](http://www.regesta-imperii.de)
- Reindel* 1953. *Reindel, Kurt*: Die Bayerischen Liutpoldingen 893–989. Sammlung und Erläuterung der Quellen. (Quellen und Erörterungen zur Bayerischen Geschichte. N. F. Bd. 11/1953 Nr. 94.) München, 1953.
- Reiner* 1983. *Reiner, Rudolf*: Bosendorf–Pressburg. Vom Werden einer deutschen Stadt im Osten. *Südostdeutsche Archiv*, 26–27. (1983/1984) 15–68. o.
- Révész* 2006. *Révész László*: Honfoglalás kori sír az alsó-ausztriai Gnadendorfban. In: Csodaszarvas. Östörténet, vallás és néphagyomány II. kötet. Budapest, 2006. 77–116. o.
- Ruotger: Vita Brunonis* *Ruotger: Vita Brunonis*. Ruotgeri vita Brunonis archiepiscopi Coloniensis. MGH SSrG N.S., 10. k. Weimar, 1951.
- Scherff* 1985. *Scherff, Bruno*: Studien zum Heer der Ottonen und der Salier (919–1056). Bonn, 1985.
- Scherff* 1995. *Scherff, Bruno*: Brun von Köln (925–965) und seine Bedeutung im westfälisch-niedersächsischen Bereich. *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, 67. (1995) 99–138. o.
- Schwenk* 1995. *Schwenk Peter*: Brun von Köln (925–965): Sein Leben, sein Werk und seine Bedeutung. (Phil. Diss Univ. München 1993). Espelkamp, Leidorf, 1995.
- Sonnleitner* 2000. *Sonnleitner, Käthe*: Der Konflikt zwischen Otto I. und seinem Sohn Liudolf als Problem der zeitgenössischen Geschichtsschreibung. In: Festschrift Gerhard Pferschy zum 70. Geburtstag. Hrsg. von der Historischen Landeskommision für Steiermark. Red. von *Gernot Peter*. Obersteiner, Graz, 2000. 615–625. o.
- Spindler – Diepolder* 1969. Bayerischer Geschichtsatlas. Hg. von *Spindler, Max – Gertrud Diepolder*. München, 1969.
- Springer* 2001. *Springer, Matthias*: 955 als Zeitenwende – Otto I. und die Lechfeldschlacht. In: Otto der Große, Magdeburg und Europa. Katalog-Handbuch in zwei Bänden. Hg. von *Puhle, Matthias*. Mainz, 2001. Bd. 1. 199–208. o.
- Takács* 2006. *Takács, Miklós*: Siedlungsgeschichtliche Auswertung. In: Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich). Hrsg. von *Falko Daim – Lauer mann*. (Monographien des RGZM, Bd. 64.) Mainz, 2006. 211–252. o.
- Thietmar Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung. Hg. von *Holtzmann, Robert*. MGH SSrG N.S. 9. k. 1935.
- Torma* 2013. *Torma Béla Gyula*: A kalandozó magyarok logisztikája. In: „A hadtáp volt maga a fegyver.” Tanulmányok a középkori hadszervezet és katonai logisztika kérdéseiről. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László*. 2013. 167–188. o.
- Torma – Veszprémy* 2009. Egy elfeledett diadal (A 907. évi pozsonyi csata). Szerk. *Torma Béla Gyula – Veszprémy László*. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára. Sorozatszerk. *Veszprémy László*.) Budapest, 2009.

- Vajay* 1968. *Vajay, Szabolcs de: Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte (862–933). (Studia Hungarica 4.) Mainz, 1968.*
- Veszprémy* 2014. *Veszprémy László: Itt a magyar, hol a magyar? Megjegyzések a nyugati magyar kalandozások (907–933) forrásaihoz és időrendjéhez. Hadtörténelmi Közlemények, 127. (2014) 77–90. o.*
- Veszprémy* 2007. *Veszprémy László: A scheyerni középkori forráscsoport. Századok, 141. (2007) 991–1010. o.*
- Widukind *Widukind: Rerum gestarum Saxonicarum libri tres. MGH SSrG 60.*
- Widukindus Corbeius *Widukindus Corbeius: A szász történet három könyve. Ford. Magyar László András. Budapest, 2009.*